

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Cecilia Johnsson

Hjälplöst tillstånd
- praktisk tillämpning eller
teoretisk benämning?

Examensarbete
30 högskolepoäng

Handledare
Per Ole Träskman

Ämnesområde
Straffrätt

Termin
Ht 2009

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Bakgrund	7
1.2 Syfte och frågeställningar	8
1.3 Metod och material	8
1.4 Avgränsningar	9
1.5 Disposition	9
2 VÅLDTÄKT	11
2.1 Medeltid och tidigmodern tid	11
2.2 1734-års strafflag	11
2.3 1864 års strafflag	12
2.4 Förändringar i lagstiftningen	13
2.5 Våldtäkt och domstolar 1800-1930	14
2.6 Mellankrigstid, krigstid och efterkrigstid, 1930-1950	14
2.7 Den sexuella revolutionen, 1950-1980	16
2.7.1 Brottsbalken 1962	16
2.7.2 Sexualbrottsutredningen 1976	17
2.7.3 1984-års lag	18
3 SKYDDSOBJEKTET	19
3.1 Kriminalisering	19
3.2 Skyddsobjekt	19
4 RÄTTSMEDVETANDE OCH MORAL	20
4.1 Moral	20

4.1.1	Domstolens viktiga roll	20
4.2	Sexualmoral	20
4.3	Ungdomar och moral	21
5	NORMALITET	22
5.1	Föreställningen om det normala	22
5.2	Tumbamålet	22
6	EFFEKTIV LAGSTIFTNING	24
6.1	Symbollagstiftning	24
6.2	Traditionell effektivitet	24
6.3	Moralisk effektivitet	25
7	VÅLDTÄKT , VANMAKT OCH HJÄLPLÖST TILLSTÅND	26
7.1	1984-års lag	26
7.2	SOU 2001:14 Sexualbrotten	26
7.2.1	Kommitténs förslag när en person inte kan värja sig; SOU 2001:14	27
7.2.2	Innebörden av vanmakt	27
7.2.3	Rättspraxis före lagändringen	28
7.2.4	Brister i regleringen som föranleder förändringar	30
7.2.5	Proposition 2004/05:45	32
7.3	Nuvarande lagstiftning	32
7.4	Offret i hjälplöst tillstånd	33
7.5	Förklaringsmodeller	34
7.5.1	Våldtäkt i ett jämställdhetsperspektiv	34
7.5.2	Andra strukturella faktorer	34
7.5.3	Flera förklaringsmodeller	35
7.6	Polisanmälningar	36
7.6.1	Ökad våldtäktsfrekvens eller högre anmälningsbenägenhet	37
7.7	Typer av våldtäkt	38
7.7.1	Våldtäkt med flera gärningspersoner	38
7.7.2	Nöjeslivsrelaterade våldtäkter	39
7.8	Rättsfall efter lagändringen 2005	40
7.9	Effekten av lagändringen 2005	42
8	ANALYS OCH SLUTSATS	43

8.1	Hjälplöst tillstånd	43
8.2	Tillämpning och syfte	44
8.2.1	Domstolarnas resonemang kring hjälplöst tillstånd efter lagändringen	45
8.3	Effektiv lag eller symbolisk lagstiftning?	46
8.3.1	Polisanmälningar	47
8.4	Moral och normalitet	49
8.5	Framtid och förbättringar	49
8.6	Avslutande kommentarer	50
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	53
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	55

Summary

Prior to 2005, offending persons involved in sexual exploitation of a person who found themselves in a vulnerable situation, were sentenced pursuant to Chapter 6 § 3 The Criminal Code. Only if the offending person had contributed to the victim's vulnerable situation, could he be prosecuted for rape. In 2005, the new sexual offenses law came into force, which was due to a great dissatisfaction and rancorous debate within the media.

Some targets were widely covered in the media, amongst others, the Södertälje and Tumba cases. These were cases in which female victims suffered violations of a sexual nature by several perpetrators. The common factor in these cases was that the women were intoxicated and that it was claimed that they had been in what's called a vulnerable situation. The courts argued over what requirements were needed to deem a person to be in a vulnerable situation and sexual abuse and rape were offenses which were widely debated.

For the majority of the public, this legal reasoning was incomprehensible. The fact that a woman is already in a vulnerable position by being intoxicated, for example, was, according to many people a reason in itself that rape would be the crime that was committed. It was instead the lesser crime of sexual abuse that it became known as, which was unacceptable to the vast majority of the public. In 2005, the case of the vulnerable situation that had previously fallen under Chapter 6 § 3 of the Criminal Code was moved to Chapter 6 § 1 Criminal Code. The legislative history of the new law emphasized the violation of sexual integrity and autonomy. Although the public and the media got support for their views, the legislative amendment implications weren't fully obvious. There were still problems with the vulnerable situation issue and these were based on past practice and doctrine. The requirements to merit a vulnerable situation are still found to be high, and the assessment is based on the whole situation.

For the Penal Code to be effective as the traditional efficiency, it's required that the crime hasn't been committed. It's also required that anyone who violates a prohibition can be detected and subsequently punished. When a person is raped who is in a vulnerable situation, it's an act which is difficult to prove for the judicial system. There is a large shadow over the true figures of abuse regarding those not reported where the mode of proof is often difficult. The amendment to the Act meant that the long-term crime trends were more difficult to monitor. To say that the amendment of the criminal description entailed an effective Penal traditional sense can't be done. Their importance from a symbolic and moral perspective shouldn't be underestimated and it's the context of which law reform has its greatest significance. Public reaction is rallying against, and marks a stance against something that's considered a wrongful act. The problem with the effective Penal Code would be the same when the law prohibiting corporal

punishment of children and the law prohibiting the purchase of sexual services came about.

The moral effectiveness of this has the greatest influence on people's attitudes and opinions and has its most significant impact on children and adolescents. The power of language is great and depending on which term is used, rape or sexual abuse, can be crucial for the perception of the crime. The effectiveness of law reform isn't the traditional efficiency but rather the signal and symbolic value it has. Something that could ultimately change attitudes and preferences amongst the people.

The number of alleged rapes reported is increasing and this, according to the Crime advisory board can be either related to an increase in rapes, more incidents now being classified as rape, or an increased propensity in the reporting of rape. Increased susceptibility to the notification may be a result of the selection made by society in that it looks more serious in certain situations than previously. This change has had a real impact on development. Eventually, in my view, its importance will increase further when the marker has been set.

Penal provisions that are to be regarded primarily as a normative position with a view to changing attitudes and approaches to women and gender, must not denigrate from the original situation. On the contrary, law, morals and values are inextricably linked and the law reflects developments in society. It's of outmost importance that there's trust and understanding among citizens of the jurisdictions we have to relate to. Although the justice system is inherently conservative, it can't make itself blind to public perception. The media have an important role in giving voice to these thoughts and to discuss things that can be experienced as injustices and inaccuracies.

There's still much to be done to improve the situation for women who find themselves in vulnerable situations. In the long term it's the most important factor for greater gender equality. In the short term, the increased gender equality can cause a more potentially dangerous situation, when women are consuming more alcohol in combination with socialising. It's also essential that the law is clear on what society considers as right or wrong.

Sammanfattning

Före 2005 dömdes gärningspersoner som sexuellt utnyttjat en person som befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd för sexuellt utnyttjande enligt 6 kap. 3 § Brottsbalken (BrB). Endast om det var gärningspersonen som själv hade medverkat till offrets hjälplösa tillstånd kunde denne åtalas för våldtäkt. Föranlett av ett stort missnöje och hätsk debatt i media trädde 2005 den nya sexualbrottslagstiftningen i kraft.

Några mål som fick stort utrymme i media var Tumbamålet och Södertäljemålet. Det var mål som behandlade den situation där ett kvinnligt offer utsatts för kränkningar av sexuell art och gärningsmännen varit flera. Gemensamt för dessa var också att kvinnorna varit berusade samt att det hävdades att de varit i det som kallas hjälplöst tillstånd. Domstolarna resonerade kring vilka krav som skulle ställas för att en person skulle anses vara i ett hjälplöst tillstånd, och sexuellt utnyttjande och våldtäkt var brottsrubriceringar som diskuterades livligt.

För en stor del av allmänheten tedde sig det juridiska resonemanget obegripligt. Det faktum att en kvinna redan befinner sig i en utsatt situation genom att vara exempelvis berusad, var enligt många en anledning i sig till att våldtäkt skulle vara brottet som ansågs begånget. Att det istället var den mildare rubriceringen sexuellt utnyttjande som blev aktuell var inte något som kändes naturligt för det stora flertalet. 2005 ändrades så lagen och de fall av hjälplöst tillstånd som tidigare fallit under 6 kap 3 § BrB flyttades till 6 kap 1 § BrB. I förarbetena till den nya lagen framhölls kränkningen av den sexuella integriteten och självbestämmanderätten. Även om allmänheten och media fick gehör för sina åsikter är lagändringens konsekvenser inte helt självklara. Problematiken kring det hjälplösa tillståndet finns kvar och baseras på tidigare praxis och doktrin. Kraven för att hjälplöst tillstånd skall anses föreligga är fortfarande höga och bedömningen baseras på helhetssituationen.

För att ett straffstadgande skall vara effektivt enligt den traditionella effektiviteten krävs att den gärning som kriminaliserats inte företas. Dessutom krävs att den som överträder ett förbud kan upptäckas och därefter straffas. Våldtäkt som sker av någon som befinner sig i ett hjälplöst tillstånd är en gärning som är svårhanterlig för rättsväsendet. Det finns troligtvis ett stort mörkertal av övergrepp som inte anmäls och bevisläget är oftast svårt. Ändringen av lagen medförde att den långvariga trenden av brottsutvecklingen blev svårare att följa. Att säga att ändringen av brottsrubriceringen medfört ett effektivt straffstadgande i den traditionella meningen låter sig inte göras. Dess betydelse ur ett symboliskt och moraliskt perspektiv skall dock inte underskattas och det är i detta sammanhang som lagändringen haft sin största betydelse. Samhället stramar åt och gör ett ställningstagande mot något som anses vara ett felaktigt agerande. Problematiken med effektiva straffstadganden torde vara den samma som

när lagen om förbud mot barnaga och lagen om förbud mot köp av sexuella tjänster kom.

Den moraliska effektiviteten å sin sida påverkar människors attityder samt inställningar och torde ha sin största betydelse för barn och ungdomar. Ordens makt är stor och de associationer man instinktivt får vid att höra orden våldtäkt eller sexuellt utnyttjande kan vara avgörande för synen på brotten. Lagändringens effektivitet är inte den traditionella effektiviteten utan istället det signal- och symbolvärde det har. Något som på sikt kan förändra attityder och inställningar bland människor.

Antalet våldtäkter som anmäls ökar och detta kan enligt BRÅ bero på att dels fler våldtäkter sker, att fler händelser numera betecknas som våldtäkt och att anmälningsbenägenheten ökat. Att anmälningsbenägenheten ökat kan vara ett resultat av den markering som samhället gjort i och med att man ser allvarigare på vissa situationer än man tidigare gjort. Alltså har ändringen haft en faktisk betydelse för utvecklingen. På sikt kommer enligt min mening dess betydelse att öka ytterligare då markeringen och lagändringen får fullt genomslag.

Att det aktuella straffstadgandet är att betrakta främst som ett normativt ställningstagande med syfte att förändra attityder och synsätt på kvinnor och jämställdhet gör icke dess betydelse mindre. Tvärtom, lag, moral och värderingar är intimt sammanlänkade och lagen speglar utvecklingen i samhället. Av yttersta vikt är att det finns ett förtroende och förståelse hos medborgarna för det rättssystem man har att förhålla sig till. Trots att rättsväsendet till sin natur är konservativ kan man inte göra sig blind för allmänhetens uppfattning. Media har en betydelsefull roll för att framföra dessa tankar och att debattera sådant som kan upplevas som orättvisor och felaktigheter.

Det finns fortfarande mycket kvar att göra för att förbättra situationen för kvinnor som befinner sig i utsatta situationer. På längre sikt är den viktigaste faktorn en ökad jämställdhet. På kort sikt kan den ökade jämställdheten istället orsaka fler potentiellt farliga situationer, då kvinnor dricker mer och rör sig mer ute i offentligheten. Det är även av största vikt att lagen är tydlig om vad som av samhället betraktas vara rätt eller fel.

Förord

Under många år närde jag drömmen om att läsa till jur.kand. Betygen från gymnasieskolan räckte dock inte på långa vägar och istället blev det en fil.kand i statsvetenskap och en fil.kand i medie- och kommunikationsvetenskap.

Mitt livs vägar har sällan varit raka, istället har stigarna jag valt fört mig mot nya utmaningar och spännande erfarenheter. Efter mina barns födelse så kom den chans jag aldrig trodde jag skulle få. Ett positivt antagningsbesked för fristående kurs i stats- och förvaltningsrätt. Ännu en termin kunde göras som fristående kurs och när chansen att ansöka via Juridicum för att få fortsätta in på programmet kom var mitt öde beseglat.

De följande åren präglades av många svåra val och prioriteringar och min livssituation förändrades drastiskt. Viljan och kämpaglöden fanns dock alltid kvar och det är med ofantligt stor stolthet jag skriver det här förordet och summerar den här tiden. Nu vet jag att det inte finns någonting jag inte klarar av och att tro och vilja verkligen kan förflytta berg.

Jag är tacksam för allt stöd från mina föräldrar, syskon och vänner. Särskilda omnämningen får jur. kand. Marie André Kriisa som genom att med jämna mellanrum påminna mig om världen som väntar där utanför fick mig att orka den sista biten. Kate och Al King för deras orubbliga tro på mig. Ett stort tack till Michael Johansson på ICA Sverige för att han gjorde det möjligt för mig att skriva klart mitt examensarbete. Tack även till min handledare Per Ole Träskman.

Till sist vill jag tacka mina älskade barn som aldrig tvivlat på att deras mamma klarar allt hon föresätter sig. Det är ni, Felicia och Albin, som ger livet dess djupaste mening!

Lund februari 2010

Cecilia Johnsson

Förkortningar

BrB

Brottsbalken

BRÅ

Brottsförebyggande rådet

f.

och följande sida

ff.

och följande sidor

HD

Högsta domstolen

ibid.

Ibidem (på samma ställe)

NJA

Nytt Juridiskt Arkiv

prop.

Regeringens proposition

RH

Rättsfall från hovrätterna

SOU

Statens offentliga
utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

”Vår frihet som kvinnor, som hälften av befolkningen, är beskuren. Vi lever inte i ett fritt samhälle där det står oss fritt att umgås med män hur och när vi vill. Vi ska hela tiden hålla i minnet att det finns en lång rad situationer vi inte får försätta oss i tillsammans med män hur och när vi vill. Vi ska hela tiden hålla i minnet att det finns en lång rad situationer vi inte får försätta oss i tillsammans med män därför då kan vi riskera att bli våldtagna. Och blir vi våldtagna i de situationerna har samhället ingen förståelse för oss. Då får vi skylla oss själva.”¹

Sverige är ett land där man strävar mot jämställdhet mellan könen. I Regeringsformen slås alla människors lika värde fast. Men det finns brott där nästan uteslutande kvinnor är offer och män är gärningsmän. Sexualbrott begås huvudsakligen av män och en klar majoritet av offren är kvinnor. Att vara kvinna innebär en stor risk att utsättas för sexuella kränkningar, där allt från sexuella anspelningar till grova våldtäkter ryms.

Dessutom så skuldbeläggs alltför ofta kvinnan som blivit utsatt då hon själv anses bära skuld för att ha försatt sig i en potentiellt farlig situation. Jag behöver inte gå längre än till mig själv. En kvinna som utsätts för en överfallsvåldtäkt, klädd i jeans, nykter i upplysta och respektabla kvarter ses lättare som ett oskyldigt offer än den kvinna som berusad, klädd i kjol med de finaste underkläderna följer med en man hem till dennes lägenhet och där våldtas.

Juridiken står för rättvisa och är det vapen samhället har för att skapa de regler som vi alla skall följa. Om dessa inte följs skall straff relaterat till gärningen utdömas. Juridiken är inte ett isolerat fenomen som lever sitt eget liv skilt från samhället, utan verkar mitt ibland oss och såväl påverkar som påverkas av människor, händelser och utveckling.

Under slutet av 90-talet uppmärksammades ett antal händelser, som Tumbamålet och Södertäljemålet stort i media. Målsägandena var kvinnor som varit berusade och utsatts för sexuella kränkningar av olika slag. Hjälpöst tillstånd dök i upp i olika sammanhang och debattens vågor gick höga. Ömsom dryftades rättssamhällets tillkortakommanden i att skydda kvinnor och ömsom huruvida kvinnorna hade sig själva att skylla som utsatt sig för risker genom att berusa sig. För många var det svårt att förstå skillnaden mellan sexuellt utnyttjande och våldtäkt. Juridiken krockade med människors rättsuppfattning. 2005 ändrades lagen så att ett otillbörligt sexuellt utnyttjande av en person i hjälpöst tillstånd skulle ses som våldtäkt istället för som tidigare sexuellt utnyttjande.

---

¹ Wennstam, s. 138

1.2 Syfte och frågeställningar

Brottsbalken ändrades 2005 då våldtäktsbrottet utvidgades till att gälla fler gärningar än tidigare. Det mediala trycket hade varit hårt för att få till stånd en förändring. ”Hjälplöst tillstånd” hade debatterats flitigt och den diskrepans som fanns mellan juridiken och allmänhetens rättsmedvetande var avgrundsdjup.

Juridikens centrala plats i våra liv gör att det är av största vikt att denna har en förankring och ett förtroende hos medborgarna. Detta torde förutsätta en tydlighet och effektivitet hos lagen och i dess tillämpning. När man talar om sexualbrott så är det svårt att undvika diskussionen kring moral och rättsmedvetande och dessa kommer även att ingå som en del i mitt uppsatsarbete.

Huvudsyftet har varit att göra en kritisk granskning av lagstiftningen gällande våldtäkter där offret befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd, samt se om lagens tillämpning korresponderar med lagändringens syfte för att dra slutsatsen huruvida lagstiftningen varit effektiv eller inte. Med utgångspunkt i syftet som framförallt fokuserar på brottet och offret har jag för avsikt att finna argument som talar för eller mot lagändringen baserat på krav på effektivitet, moral och normalitet.

Med ledning av syftet har följande frågeställningar formulerats:

Hur tillämpas ”hjelplöst tillstånd” efter lagändringen?

Har förändringen av våldtäktsparagrafen gällande hjälplöst tillstånd inneburit ett effektivt straffstadgande eller var dess betydelse främst symbolisk? Har lagändringen haft någon reell betydelse?

Hur kan lagstiftningen gällande hjälplöst tillstånd och skyddet för kvinnor i utsatta situationer förbättras framöver?

1.3 Metod och material

För att uppnå mitt syfte och besvara mina frågeställningar har jag använt mig av en traditionell juridisk metod, den rättsdogmatiska. Till grund för arbetet ligger således material i form av lagförarbeten, doktrin och lagtext.

Den statistik jag har använt mig av i arbetet är hämtat från BRÅ:s hemsida. BRÅ presenterar varje år statistik kring polisanmälda brott och numera även antalet fällande domar. Detta material har legat till grund för en del av de slutsatser jag dragit samt varit av största vikt för de analytiska delarna. Det finns dock vissa svårigheter att bedöma effektiviteten av straffstadgandet då det säkerligen finns ett stort mörkertal av brott som inte anmälts. Men trots detta kan vissa trender ses. Utöver detta har jag även analyserat och tolkat praxis inom ämnet.

1.4 Avgränsningar

För att ett straffstadgande skall vara effektivt skall det som kriminaliserats inte företas. Om någon handlar i strid med ett straffstadgande skall den som överträder förbudet kunna upptäckas och straffas. Om detta skall kunna uppnås bör straffstadgandets tillämpning vara enkel. Det får alltså inte finnas någon stor bevis- eller tolkningsproblematik. Den lagstiftning som behandlas i detta arbete är ingen ny sådan. Redan innan lagändringen 2005 var handlingen i sig kriminaliserad, men hette då sexuellt utnyttjande och gick att finna i 6 kap 3 § Brottsbalken.

Lagstiftningen är könsneutral vilket stämmer väl överens med en strävan mot jämställdhet och allas likhet inför lagen. Men avseende sexualbrott så är män klart överrepresenterade. 98 procent av dem som misstänks för sexualbrott är män enligt statistik från BRÅ. Därför är utgångspunkten i förevarande framställning den klart dominerande situationen där mannen är gärningsman och kvinnan är offer. Jag har valt att helt utesluta barn ur mitt arbete och detta innebär att jag fortsättningsvis utgår från att det är vuxna människor.

Mitt fokus har varit brottet och brottsoffret och därmed har jag valt att i princip lämna diskussionen om rättssäkerhet för misstänkta gärningspersoner därhän.

I övriga Europa är den dominerande utgångspunkten vid våldtäkt baserat på samtycke, till skillnad från Sverige där vi har tvång som centralt rekvisit. Jag har valt inte göra någon komparativ studie utan har istället koncentrerat mig på den svenska lagstiftningen med utgångspunkt i mitt syfte.

1.5 Disposition

I det inledande kapitlet ges en allmän presentation av brottet våldtäkt och den utveckling av lagstiftningen som skett fram till vår tid. Detta är av betydelse för att förstå de olika uppfattningar om vilket sorts brott våldtäkt har ansetts vara under historiens gång och samhällets utveckling. I kapitel 3 berörs kortfattat kriminaliseringens grunder och de värden som samhället avser skydda i och med en kriminalisering. I kapitel 4 med rubriken ”Rättsmedvetande och moral” redogörs för moralens betydelse för rättsmedvetandet och för rättssamhället. Att även om det finns tankar att skilja sexualmoralen från själva strafflagstiftningen så låter inte detta sig göras och att all straffrätt förutsätter etiska ställningstaganden. Normalitet, vår uppfattning om denna och den betydelse som normalitet kan få för domstolarnas resonemang, domskäl och domslut diskuteras i kapitel 5 med ett konkret exempel från domen i Tumbamålet. I kapitel 6 redogörs för vad som är att betrakta som ”effektiv” lagstiftning. Dels handlar det om det traditionella synsättet där krav finns på upptäckt och fällande domar och dels den moraliska effektiviteten vars fokus istället är statsmaktens

möjlighet att ta avstånd från en viss företeelse. I kapitel 7 görs en presentation av våldtäkt, vanmakt och hjälplöst tillstånd med start i 1984-års lag. Det följs av myndighetsutredningar och några av de mål som orsakade sådan debatt i media och bland allmänheten. Olika förklaringsmodeller till våldtäktsbrottet presenteras här och den utveckling som skett under de senaste åren.

Kapitel 8 är den analytiska delen av arbetet. Här analyserar jag materialet med utgångspunkt i mitt syfte och mina frågeställningar genom att använda mig av de deskriptiva delarna av uppsatsen. Jag inleder analysen med ett resonemang kring den aktuella betydelsen och innebörden av hjälplöst tillstånd, för att sedan fortsätta med att se huruvida syftet med lagändringen tillgodoses och hur domstolarna tillämpar hjälplöst tillstånd efter lagändringen 2005. För att bedöma effektiviteten av straffbudet använder jag mig av brottsstatistik som tolkas. Normalitet och moral i juridiken diskuteras, följt av vilka eventuella förbättringar och förändringar som kan tänkas i framtiden i avsikt att stärka lagen och skyddet för kvinnor i utsatta situationer. En aspekt i analysen är medias betydelse i lagändringen, då fall av hjälplöst tillstånd förändrades från att bedömas som sexuellt utnyttjande till våldtäkt. Den debatt som föranledde detta skall inte underskattas.

2 Våldtäkt

2.1 Medeltid och tidigmodern tid

Kvinnans ställning under medeltiden sägs antingen ha varit att hon är en självständig och rättskapabel person som besatt personlig heder och ett individuellt värde. Eller att kvinnan sågs som mannens ägodel och att våldtäkt därför inte sågs som en kränkning av kvinnan utan som stöld av en mans egendom. Det var mannen som skulle vara den som tog initiativ till könsligt umgänge och det var upp till kvinna att avgöra huruvida hon ville eller inte.²

2.2 1734-års strafflag

1695 avskaffades edgärdsmanprocessen och ersattes med den legala bevisteorin, vilken innebar att rätten måste granska bevis och vittnesmål i ett åtal. 1696 tillsattes en lagkommission som skulle se över den gamla lagen och förslaget lämnades tio år senare. I förslaget innehåller Högmåla- och Edsöresbalken ett särskilt kapitel om kvinnofrid. Lagen skulle gälla lika för alla vid våldtäkt och om en man bevisligen hade tvingat en kvinna till samlag skulle straffet vara döden, oavsett kvinnans civilstånd och vandel. Men detta var något det rådde viss oenighet om och i en kommenterad utgåva av Kristofers landslag menar en av den tidens rättslärda, Petter Abrahamsson att våldtäkt av en kvinna som tidigare blivit kränkt skall bestraffas mildare.³

När strafflagen antogs 1734 fanns det ett särskilt kapitel om kvinnofrid. Kvinnan måste dock anmäla brottet inom en månad. Det blev även formellt tillåtet för en kvinna att svära ed, vittna och en vuxen kvinna kunde företräda sig själv inför rätten utan målsman. Detta innebar att kvinnan hade blivit ett rättssubjekt på samma sätt som mannen och delade därmed ansvaret med honom för illegitima sexuella handlingar. Då hon inte längre uppfattades som rättsligt och moraliskt oskyldig började rätten även intressera sig för hur hon hade betett sig i samband med händelsen. Saker som tidigare saknat betydelse, som om kvinnan tidigare haft könsumgänge eller om hon accepterat mannens sällskap började tillmätas betydelse. Konsekvensen av detta blev att kvinnors beteende alltmer betraktades som samtycke trots att kvinnorna hävdade att det skett mot deras vilja. Man skrev även in att straffet skulle vara hårdare om våldtäkten fullbordats, det vill säga om penetrering skett. För våldtäkt stadgades dödsstraff, medan våldtäktsförsök stadgade böter. Detta innebar att den medicinska besiktningen fick större betydelse för domslutet. Våldtäktsbrottet sexualiserades och förkroppsligades.

---

² Bergenheim, s. 30 och 32

³ Ibid., s. 34 f.

Lagen skulle vara lika för alla med ett undantag; att inom äktenskapet tilltvinga sig samlag var inte straffbart då mannen ansågs ha rätt till könsumgänge med sin hustru. Här saknades kvinnans vilja helt betydelse. För även om kvinnan var ett självständigt rättssubjekt var hon omyndig och därmed hade hon inte heller något eget rättsskydd. Syftet med lagen var framförallt att skydda mannens rättssfär och fortfarande ansågs våldtäkt främst handla om en kränkning av släktens kollektiva heder och ära.⁴

2.3 1864 års strafflag

Under 1800-talets var människans könsliv utsatt för en tydlig motsägelsefullhet och ett centralt problem för männen var hur de skulle kunna kombinera sin egen sexuella frihet med kyskhet för kvinnorna. Lösningen på detta var prostitutionen. Arbetarklassens kvinnor och ”de fallna” kvinnorna offrades så att borgarskapets kvinnor kunde vara obefläckade.⁵

Under 1800-talet första hälft presenterades flera olika förslag till ny strafflag. En nyhet var att man ville införa ett särskilt kapitel om sedlighetsbrott. Sedlighetsbrott definierades i lagförslaget från 1839 så här:

”Såsom brott mot sedlighet, förekomma här de arter af otuktiga gerningar, hwilka ej, på den grund, att de tillika innefatta kränkning af särskilda privaträttigheter, blifwit under andra kapitel hänförda, såsom wåldtäkt, hor, tvegifte, m.fl.”

Sedlighetsbrotten ansågs inte kränka privaträttigheter och betraktades därför inte som brott mot enskild person och många av brotten som fördes in under denna rubrik var i själva verket sexualbrott.⁶

Lagstiftningen kring våldtäktsbrottet var ständigt föremål för granskning och diskussion. Bland annat diskuterades till vilket kapitel som brottet skulle hänföras. I 1734 års lag fanns våldtäkt med i kapitlet om kvinnofrid och ansågs vara ett brott mot den allmänna ordningen. I lagkommitténs förslag på 1830-talet menade man att våldtäkt är en kränkning av sedligheten och därför skulle ingå i kapitlet om sedlighetsbrott. I kommitténs förslag från 1844 ville man att våldtäkt skulle föras till det nya kapitlet ”Om brott mot annans frihet”.

Våldtäkt skulle främst bestraffas för våldet som utövats och man diskuterade vilket våld som skulle krävas för att brottet skulle betraktas som våldtäkt. Våldet behövde inte vara absolut⁷ utan det skulle vara tillräckligt

---

⁴ Bergenheim, s. 36 f.

⁵ Ibid., s. 47

⁶ Ibid., s. 54 f.

⁷ Absolut våld uttrycks i texten som ”allenast omedelbart”

att kvinnan betvingats med hot som innebär uppenbar fara och att hon inte vågar försvara sig. Man lade alltså större vikt vid våldet och hotet än vid kvinnans motstånd. Dessutom kan det nämnas att om kvinnan tidigare varit ”lösaktig” så föreslogs straffet sänkas från straffarbete i andra och tredje grad vilket innebar sex till tio år, till fängelse i fjärde eller femte graden, motsvarande två till sex år.

Våldtäkt kom att klassificeras som ”brott mot annans frihet” och skulle straffas i huvudsak för det våld som utövades. För att det skulle anses vara våldtäkt krävdes dels att kvinnan hade utsatts för ”hot som innebär trängande fara” dels att hon gjort motstånd. Efterhand skärptes detta krav till att kvinnan måste ha uppådat ”det yttersta motståndet”. Konsekvensen av detta blev att lagen sällan kunde tillämpas i praktiken och att istället bestämmelserna om olaga tvång användes, något som gav betydligt lägre straff.

För våldtäkt stadgades straffarbete mellan sex och tio år, och om kvinnan tillfogats kroppsskada blev strafftiden längre. Våldtäktsförsök kunde ge upp till sex års straffarbete eller fängelse.

Att ha könsumgänge med en kvinna som befanns i yrsel, sömn eller vanmakt, så att hon saknade bruket av fri vilja eller inte kunde värja sig, var också straffbart och medförde straffarbete mellan två och tio år. Hade mannen försatt henne i detta vanmäktiga tillstånd genom att till exempel ge henne berusningsmedel så räknades brottet som våldtäkt. Ännu utgick man i lagen från att gärningsmannen var man och offret en kvinna. Synen på könen var att mannen är dominerande och aktiv medan kvinnan är underordnad och passiv.⁸

2.4 Förändringar i lagstiftningen

Synen på våldtäkt som ett brott mot allmän ordning och ett egendomsbrott riktat mot kvinnans manliga släktingar under tidigmodern tid, förändrades till ett brott mot kvinnans frihet och hennes rätt att själv välja sexualpartner. Kvinnans samtycke fick därmed ökad betydelse men straffen mildrades och inom äktenskapet var mannen fri att tilltvinga sig samlag med sin hustru. Äran fick en allt mindre betydelse såväl juridiskt som socialt. En våldtagen kvinna på 1600-talet ansågs vara utan skuld men under 1800-talet var en våldtagen kvinna tvungen att bevisa att hon var utan skuld och att hon var skyddsvärd.

Historikern Karin Jansson skiljer mellan att en handling å ena sidan är legal eller illegal, det vill säga laglig eller olaglig, och å andra sidan legitim eller illegitim, det vill säga accepterad eller icke accepterad enligt allmän moral och folkligt rättsmedvetande. Relationen mellan det legitima och det legala förändras över tid och rum. Ett exempel på övergrepp som var illegala men

---

⁸ Bergenheim, s. 54 ff.

samtidigt legitima under 1800-talet var att våldta en kvinna av tvivelaktig vandel. Något man fortfarande kan se tydliga spår av än idag i svenska domstolar.⁹

2.5 Våldtäkt och domstolar 1800-1930

Från 1850 och fram till 1900-talet behandlades några enstaka fall varje år. Under 1800-talets två sista decennier skedde en tydlig ökning av antalet anmälda våldtäkter, 10-30 fall per år. Ökningen tros inte bero på att fler våldtäkter skedde utan att kvinnorna blivit mer benägna att anmäla och att polis och rättväsendet blivit mer intresserade av att gå vidare med gjorda anmälningar. De flesta personer som figurerade i dessa mål under 1800-talet tillhörde samhällets nedre skikt, arbetare, soldater, tjänstefolk, drängar och pigor.

Något decennium in på 1900-talet ökade antalet sexualbrott kraftigt, främst handlade det om sexualbrott mot barn. Allt fler mål ledde till fällande dom. Enligt statistiken fälldes kring sekelskiftet omkring hälften av de våldtäktsåtalade och under perioden 1910-30 hade siffran stigit till 85 %.

Under perioden växte rättspsykiatri fram och den började så småningom intressera sig för sexuella övergrepp. Specialiserade rättspsykiatriker fanns egentligen inte utan undersökningarna genomfördes av provinsialläkare eller möjligen psykiatriker. För en anklagad man var det viktigt att uppträda manligt och ju närmare bilden av den hegemoniska maskulinitetens ideal han kunde hålla sig, desto längre ifrån förbrytaren. Centrala aspekter var aktivitet, arbetsvillighet och medborgaranda. För att inför rätten trovärdigt gestalta en skyddsvärd kvinna krävdes det istället oskuld, sårbarhet och underordning. Kvinnans beteende före, under och efter övergreppet fick allt större betydelse.¹⁰

2.6 Mellankrigstid, krigstid och efterkrigstid, 1930-1950

Mycket hade förändrats sedan 1864 års lag, inte minst när det gällde synen på kvinnan och sexualiteten. Industrialiseringen hade förändrat Sverige från ett agrarsamhälle till ett urbant industrisamhälle. Kvinnorörelsen med Fredrika Bremerförbundet i spetsen hade nått framgångar och kvinnor hade fått ökad juridisk, politisk och ekonomisk makt över sina liv. Könsordningen höll långsamt på att förändras.

---

⁹ Bergenheim, s. 60 ff.

¹⁰ Ibid., s. 95 ff.

I början av 1930-talet tillsattes en utredning för att undersöka behovet av en lagändring när det gällde sexuella övergrepp. I betänkandet görs en internationell jämförelse och den visar att när det gäller våldtäktsbrottet har Sverige låga maximistraff men höga minimistraff. Av stor betydelse för hur brottet skall bedömas är den våldtagna kvinnans moral och beteende.

”Synnerligen mildrande omständigheter kunna vara för handen särskilt om kvinnan notoriskt för ett sedeslöst liv och kanske tidigare tillåtit gärningsmannen könsumgänge samt om hon tidigare under längre tid stått i könsförhållande till honom (t.ex. i ett äktenskap). Har sedan kvinnan vid brottstillfället frivilligt inlåtit sig ganska nära med gärningsmannen - visserligen utan vilja att tillåta könsumgänge – måste förvisso, om åtal kommer till stånd, ett minimi av straffarbete i 6 år anses otillbörligt strängt, åtminstone om gärningen icke medfört särskilda följder för kvinnan (till exempel graviditet eller könssjukdom).¹¹

Därför föreslår utredarna att minimistraffet för våldtäkt sänks från sex till fyra år. Man föreslår också att definitionen av våldtäkt skall utvidgas till att omfatta alla fall då en kvinna tvingas till otukt, även om hon inte utsätts för ”hot som innebär trängande fara”. Dock måste hon uppjudit motstånd till det yttersta. Man vill alltså vidga definitionen av våldtäkt samtidigt som man vill sänka straffet, föra in förmildrande omständigheter i lagtexten och lägga ett betydligt större ansvar på kvinnan. Dessutom bagatelliseras brottet genom att det framställs som ovanligt och sällan allvarligt.¹²

I våldtäktsmålen anses det vara av stor vikt för rättens bedömning vad som föregått brottet, och det är tydligt att kvinnan i vissa fall anses ha sig själv att skylla. Det blir hennes ansvar att inför rätten på ett trovärdigt sätt iscensätta och konstituera sitt skyddsvärde. Kvinnan måste bevisa eller åtminstone kunna styrka att hon inte uppträtt på ett sådant sätt att mannen kunde fått uppfattningen att hon frivilligt skulle gått med på samlag. Om tvivel uppstår, skall detta enligt gällande rättssäkerhetsprinciper alltid utfalla till den anklagades fördel. Konsekvensen av detta kan många gånger förefalla märklig. Skulden läggs på offret och förövaren går fri.

Offrets personlighet, vandel och karaktär har betydelse för målets utgång. I ett fall från trettioalets mitt påpekas att den våldtagna kvinnan varit oskuld vid övergreppet samt att hon varit ”skötsam och ordentlig”. Att vid denna tidpunkt vid en bedömning av våldtäkt eller försök därtill ta hänsyn till kvinnans karaktär och vandel var i överensstämmelse med då gällande lag, enligt vilken den våldtagna kvinnans moral och beteende har stor betydelse för hur brottet skulle bedömas.¹³

Inom rättsapparaten skedde en genusbunden positionering av de båda parterna och denna process var särskilt synlig i våldtäktsmål där kvinna och man ställdes mot varandra med kön som primär identitetskategori. Båda

---

¹¹ Bergenheim, s. 162 f.

¹² Ibid., s. 162 ff.

¹³ Ibid., s. 222 ff.

parterna måste bygga upp bilden av sin egen tillförlitlighet och samtidigt utmana och rasera motpartens. För att lyckas med detta måste de agera inom de föreställningsramar som fanns i rummet och förhålla sig till rättsens eller rättspsykiatrins uppfattning om brottet, offret och förövaren. Såväl kvinnan som mannen centrerade sina berättelser kring vissa stereotyper, till exempel det oskyldiga offret, den våldsamme förövaren och det provocerade övergreppet. Det ställdes olika förväntningar på kvinnan och mannen och för att det skulle bli fråga om fällande dom måste mannen framstå som straffvärd och kvinnan som skyddsvärd. Kvinnan måste kvalificera sig som skyddsvärt offer genom att bygga upp en sådan identitet inför rätten och mannen måste diskvalificera sig som straffvärd förövare genom att inte låta sig sammanbindas med sådant som hörde förövare till. Men det var betydligt svårare att kvalificera sig som offer än att diskvalificera sig som förövare. Kvinnans skyddsvärde hängde samman med hennes ärbarhet och sexuella tillgänglighet.¹⁴

2.7 Den sexuella revolutionen, 1950-1980

Enligt det traditionella synsättet skiljer sig accepterade samlag från våldtäkt genom samtycket. Om kvinnan gett sitt samtycke, eller åtminstone inte motsatt sig det hela har det i lagens mening inte skett någon våldtäkt. Susan Brownmiller menade att detta inte äger giltighet i det verkliga livet eftersom mannen befinner sig i en maktposition i förhållande till kvinnan. Brownmiller vill därför vidga våldtäktsbegreppet till att även omfatta tvång och påtryckning av icke fysiskt slag. Idén hade presenterats tidigare men den ansågs fortfarande vara djärv och började nu att drivas som krav från kvinnorrörelsen. Argumentet att avsteg från kravet på en objektiv bedömning skulle hota rättssäkerheten avfärdas av Brownmiller och hon menar att det överhuvudtaget inte går att närma sig brottet på ett objektivt sätt.¹⁵

2.7.1 Brottsbalken 1962

1945 tillsattes ännu en gång en utredning som skulle undersöka möjligheterna till ytterligare lagändring för sedlighetsbrott. Betänkandet kom 1953 och det föreslogs en rad förändringar. Utredarna väljer att istället som tidigare se sedlighetsbrotten som brott mot moralen se dem som brott mot person. Lagens uppgift är alltså inte att förhindra synd utan att skydda medborgarna mot övergrepp.

Våldtäkt betraktas nu som brott mot en person. Det är ”ett angrepp mot individens självbestämmanderätt” och ”en allvarlig kränkning av någon i sexuellt hänseende”. Medan den rådande lagstiftningen fokuserar på det våld som utövats så innebär det nya förslaget att den sexuella kränkningen

---

¹⁴ Bergenheim, s. 240 ff.

¹⁵ Ibid., s. 268 ff.

och kränkningen av den personliga integriteten sätts i centrum. Samtidigt snävas begreppet in genom att utredarna föreslår att våldtäktsparagrafen enbart skall gälla samlag, som dock inte behöver fullbordas. En utvidgning föreslås genom att det inte längre skall krävas ”absolut våld” eller att kvinnan ”gjort yttersta motstånd”. Istället väljer man formuleringen ”våld å person” som dock skall vara av sådan art att det skall innebära trängande fara, ”råntvång”.

Man föreslår även att våldtäkt skall falla under allmänt åtal och att det inte längre skall krävas att kvinnan eller hennes målsman gör en anmälan inom sex månader. Förmildrande omständigheter är om kvinnan underlåtit att kalla på hjälp eller om hon ”föranlett eller tillåtit vissa närmanden”. I sådana fall bör rätten kunna tillämpa en lindrigare straffskala som ligger betydligt lägre än det absoluta minimistraffet på 2 år som nu gällde.

När den nya lagen slutligen gick igenom såg den i stort sett ut som lagkommittén föreslagit i sitt betänkande från 1953. Våldtäkt fördes in i kapitlet om sedlighetsbrott, straffskalorna ändrades, kravet på absolut våld ströks, samlag krävdes för att övergreppet skulle betraktas som våldtäkt och sedlighetsbrotten sågs som brott mot person varför vissa brott fördes över till andra kapitel. Dock behölls preskriptionstiden på sex månader.¹⁶

2.7.2 Sexualbrottsutredningen 1976

1971 uppdrogs chefen för justitiedepartementet att tillkalla en sakkunnig grupp för att se över brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott. Utredarna föreslår att sexuella övergrepp delas in i tre svårighetsgrader. ”Våldtäkt” reserveras för fall då gärningsmännen visat synnerlig hänsynslöshet eller råhet. Det skall alltså inte vara avgörande om samlag ägt rum eller inte. Utredarna diskuterar även hur lagen bör se på de fall när kvinnan före våldtäkten tillåtit intima sexuella handlingar. Man hänvisar till en dansk undersökning som visar på att flertalet människor anser att kvinnan i sådana fall är medansvarig för det som hänt och att hon då får ta konsekvenserna av sitt handlande. En våldtäkt är alltså legitim, accepterad i allmän moral, om kvinnan tillåtit mannens intima närmanden. Utredarna menar att det är otänkbart att ge mannen rätt att i vissa fall tilltvinga sig könsumgänge men här råder viss ambivalens för om mannen inte uppfattat att kvinnan motsatte sig samlag skall han inte dömas.¹⁷

Sexualbrottsutredningens lagförslag 1976 blev starkt kritiserat och ledde inte till någon genomgripande lagändring. Den allvarligaste kritiken riktades mot förslaget att lägga stor vikt vid kvinnans handlande före övergreppet.

Sexualbrottskommittén lade fram sitt betänkande 1982 och det föreslogs en rad lagändringar i syfte att bland annat skärpa lagstiftningen mot våldtäkt.

---

¹⁶ Bergenheim, s. 278 ff.

¹⁷ Ibid., s. 340 ff.

Till skillnad mot att man 1976 ville mildra lagstiftningen kring sexualbrott ville man nu skärpa den.

Kommittén följer förslaget att dela in sexuella övergrepp i tre svårighetsgrader men väljer en annan kategorisering. Normalbrottet betecknas som våldtäkt och inte som sexuellt tvång och till detta hör fall då någon med allvarligt hot eller våld tvingar någon till samlag eller därmed jämförligt sexuellt umgänge. För våldtäkt stadgas fängelse i 1-6 år. Det skall räcka att kvinnan klargör för mannen att hon inte vill vara med om samlag eller liknande handlingar. Och han måste då rätta sig efter detta annars är det att betrakta som våldtäkt. Däremot kan omständigheterna runt brottet och mannens sinnessillstånd få betydelse för val av påföljd. Våldtäktsbrottet får en vidare definition vilket innebär att det är en straffskärpning.¹⁸

2.7.3 1984-års lag

Lagändringen 1984 består i en kompromiss av förslagen från 1976 och 1982. Den särskilda preskriptionstiden har tagits bort. Istället gäller tio år för våldtäkt och femton år för grov våldtäkt. Man har höjt minimistrafvet mer än som föreslagits i de båda utredningarna. Dessutom har man vidgat våldtäktsbegreppet i tre fall. För det första omfattar begreppet även homosexuella övergrepp samt övergrepp av en kvinna mot en man. För det andra räknas som våldtäkt även sexuellt umgänge som kan jämföras med samlag, till exempel oralt eller analt samlag. För det tredje behöver inte det våld och tvång som använts utgöra trängande fara, utan det räcker med att den angripna personen upplever det så.¹⁹

---

¹⁸ Bergenheim, s. 346 ff.

¹⁹ Ibid., s.346 f.

3 Skyddsobjektet

3.1 Kriminalisering

Alla samhällen utövar olika former av kontroll över människors beteenden. Det finns flera viktiga principer som syftar till att begränsa det kriminaliserade området. Varje kriminalisering utgår från ett skyddsvärt intresse, och de gärningar som omfattas av kriminaliseringen blir därför sådana som kan innebära skada i förhållande till det skyddade intresset. Gärningar som kriminaliseras bör ha ett visst straffvärde och graden av straffvärdet hos en speciell gärning bedöms i förhållande till hur betydelsefullt det skyddade intresset är och i vilken utsträckning detta påverkas av gärningen.²⁰

3.2 Skyddsobjekt

Straffrättens systematik fokuserar på relationen mellan staten och gärningsmannen. Detta då den fråga som systematiken avser att besvara är huruvida gärningsmannen (gärningssubjektet) har ett straffrättsligt ansvar eller inte. Straffrättens principer anger i första hand förutsättningarna för att bedöma gärningsmannens ansvar. I den straffrättsliga systematiken skyddas offrets (gärningsobjektets) intressen i första hand genom skyddsobjektet, det vill säga det värde som den enskilda kriminaliseringen skall skydda. Det betyder att offret inte har någon självständig position inom den straffrättsliga systematiken. Eftersom det är åklagaren som för talan för staten så är offret inte heller gärningsmannens motpart i vare sig teoretisk eller praktiskt mening. Kerstin Berglund menar i sin avhandling ”Straffrätt och kön” att detta gör att det inte finns någon självklar position inom straffrätten utifrån vilken man kan argumentera med utgångspunkt i brottsoffrets intressen.²¹

Det objekt man talar om att skydda är egentligen det intresse som den aktuella kriminaliseringen skall skydda. Det handlar dock inte om den enskildes omedelbara intressen, utan om de värden som samhället önskar skydda. Skyddsobjekten utgörs alltså av abstrakta intressen som kan vara av sådant värde att de bör skyddas genom lagstiftning. De mest centrala straffrättsliga skyddsobjekten utgörs dock av de individuella värdena. Här finner man de skyddsintressen som avser människors rätt till bland annat liv, hälsa, ära och äganderätt.²²

---

²⁰ Berglund, s. 49 f.

²¹ Ibid., s. 21 f.

²² Ibid., s. 50 f.

4 Rättsmedvetande och moral

4.1 Moral

Även om det i modern svensk rätt inte varit en avsikt att göra straffrätten sexualmoralisk så förutsätter all straffrätt etiska ställningstaganden. Därmed kan det inte finnas någon moralfri strafflag.²³

Det finns en rädsla att uttrycka känslor hos många jurister. Är objektiviteten i sig så viktig att en jurist ”medvetet bör hålla sig i okunnighet” för att med oförstört och öppet sinne kunna ta ställning objektivt? Detta frågar sig professor Madeleine Leijonhufvud i artikeln ”Lagen, objektiviteten och verkligheten”. Svaret på frågan blir nej då hon menar att om man inte vet vad det handlar om, hur skall man då kunna förstå och bedöma. Snarare är det tvärtom, det borde vara ännu viktigare för en jurist att vara väl bevandrad i livets alla sidor, inte minst de mörka som man som privatperson vill slippa se.²⁴

Avgränsningen av det moraliska ansvaret inom juridiken behöver inte vara en självklarhet. Domaren tillkännager sin uppfattning om det juridiska ansvaret och därvid avslutas analysen. Det finns ett antal frågor man skulle kunna ställa sig. ”Vem är egentligen den skyldige till ett brott? Har den som är juridiskt skyldig verkligen all skuld, eller faller något av ansvaret på andra? Hur ser i så fall den etik ut som kan peka ut fler skyldiga än dem som ryms i en domstols dom?”²⁵ Det juridiska resultatet kan sägas tjäna många goda syften, men den har också en förmåga att reducera hela verkligheten till juridik.²⁶

4.1.1 Domstolens viktiga roll

Domstolens rätt kan inte bara vila på en formell grund utan måste baseras på trovärdiga, välformulerade och tillgängliga resonemang. Man måste också förstå att det finns flera sätt att se på världen.²⁷

4.2 Sexualmoral

Karin Berglund menar att man i syfte att skydda individens frihet önskat att skilja ut sexualmoralen, det vill säga de olika sociala normer för sexualitet som kan existera i ett samhälle, från själva strafflagstiftningen. Tanken att

---

²³ Berglund s. 289 f.

²⁴ Leijonhufvud 2004

²⁵ Pahlsson, s. 5

²⁶ Ibid., s. 5

²⁷ Ibid., s. 6

det skulle vara möjligt att helt välja bort sexualmoralen som del av strafflagstiftningen blir dock problematisk av flera skäl. Varje straffrättslig åtgärd kring ett sexuellt övergrepp kräver att man i någon mening tar ställning till en beskrivning av verkligheten, vilket innefattar sexualiteten. Föreställningar kring sexualitet är en del av samhällets sociala och kulturella arv och varje beskrivning av en gärning vilken kulturellt sett kan sägas vara sexuell, kommer att omfatta kulturella normer kring sexualitet. Det går alltså inte att tala om sexualitet på ett förutsättningslöst sätt då varje uttalande om vad sexualitet är även innefattar en tolkning av denna.²⁸

4.3 Ungdomar och moral

Katarina Wennstam menar i sin bok "Flickan och skulden" att brottsrubriceringen har en central betydelse för hur ungdomar uppfattar brottet i sig. "En våldtäkt är en våldtäkt, men om inte rättsväsendet kallar det en våldtäkt vad är det då?"²⁹ Boken gavs ut 2002 alltså innan den lagändring trädde i kraft som ligger till grund för mitt arbete och när en gärningsman som förgripit sig på en berusad kvinna inte dömdes för våldtäkt utan för sexuellt utnyttjande. Wennstam skriver att det inte är rimligt att förvänta sig att ungdomar i högstadieåldern ska förstå skillnaden mellan en våldtäkt och sexuellt utnyttjande då det kan vara en hårfin skillnad. Många ungdomar resonerar som att en våldtäkt är en våldtäkt och är det inte det så har det inte hänt. Wennstam tar upp ett fall där en 14-årig flicka utsattes för en gängvåldtäkt. Flickan var vid tiden för övergreppet jättefull, hon hade kort kjol på sig och hade varit ihop med en av killarna. Dessutom så byter åklagaren brottsrubricering till sexuellt utnyttjande istället för våldtäkt och jargongen bland ungdomarna blev att det var ju inte våldtäkt. Tjejen var säkert med på det och hon ljuger.

Med den tidigare lagstiftningen så menar Wennstam att lagen sade att det är mer okej att förgripa sig på en tjej som är full. Ungdomarna å sin sida ser det faktum att tjejen är full som en förmildrande omständighet – för killarnas brott.³⁰

---

²⁸ Berglund s. 58

²⁹ Wennstam, s. 74

³⁰ Ibid., s. 74 och 77

5 Normalitet

I den svenska juridiska traditionen finns en föreställning om att värderingar inte hör hemma i juridiken. Denna föreställning innebär att tillämpningen av lagen anses kunna ske på ett mekaniskt sätt. Detta utan att behöva välja mellan olika lösningar och utan att använda sin egen förmåga till värdebaserade ställningstaganden. Synsättet är nu för tiden betydligt mer nyanserat, men fortfarande lever synsättet kvar att det finns ett enda korrekt svar på en juridisk fråga kvar hos många. Detta svar kan man komma fram till genom en korrekt användning av rättskälleläran. Juridiskt beslutsfattande består inte bara av lagtolkning i en snäv mening utan användningen av lagen är något mer, nämligen en tolkning av verkligheten.³¹

5.1 Föreställningen om det normala

De olikheter vid rättsliga bedömningar som man inte kan förklara med behov, eller med annat entydigt rättsligt argument, får man försöka förklara på andra sätt. Det blir lätt att man då utgår från vad som är normalt för olika grupper i samhället. Problemet med detta är att den som gör bedömningen medvetet eller omedvetet utgår från sin egen erfarenhetsram, och utifrån denna avgör vad som är normalt i omvärlden. På detta sätt blir det normala en social konstruktion och inte en observation av fakta.³²

5.2 Tumbamålet

I domen från Svea Hovrätt illustreras tydligt den betydelse som domarnas uppfattningar har om vad som är normalt. I målet var det fem personer som dömde. Röstsiffrorna blev 3-2 och juristdomarna utgjorde den friande majoriteten. Domarna skriver i sin motivering att även om de har svårt att förstå hur kvinnan kunde inlåta sig i de sexuella aktiviteterna så kan hennes beteende inte anses så onormalt, att männen kunnat inse att hon var så hjälplös som lagen kräver. Domarna anser alltså det vara fullt normalt om en kvinna har upprepad sex med tre män under en hel natt. De två nämndemännen var av en annan åsikt. Enligt nämndemännen är det ingen kvinna vid fullt förstånd som under flera timmars tid frivilligt och upprepade gånger skulle ligga med tre män. Enligt deras mening är det inte normalt. Agerandet strider kort och gott mot den allmänna moralen, och det verkar vara så enkelt att man tillämpat en sexualitetens bonus pater familias.³³

---

³¹ Pahlsson, s. 1

³² Ibid., s. 7

³³ Ibid., s. 8 f.

”Det skulle förvåna mig om juristdomarna och nämndemännen är medvetna om hur de konstruerat sina egna värderingar. Föreställningen om det normala är central för såväl majoriteten som minoriteten. Men ingen av de fem gör ens en antydning till att förklara vad de menar med normalt, och på vilka grunder man fastställer vad som är normalt och inte.”³⁴

---

³⁴ Pahlsson, s. 9

6 Effektiv lagstiftning

För att ett straffstadgande skall vara effektivt skall den kriminaliserade gärningen inte företas. Eller om den företas skall den som överträder förbudet kunna upptäckas och straffas. Detta innebär att straffstadgandet bör vara relativt enkelt att tillämpa. Det bör alltså inte finnas några större tolknings- eller bevisproblem. Våldtäkt och kanske speciellt när en kvinna befinner sig i ett möjligt ”hjälpöst tillstånd” kan vara problematiskt ur både tolknings- och bevishänseende. Dels är det en diskussion om vad som är ett hjälpöst tillstånd och om kvinnan i fråga verkligen befunnit sig i ett sådant tillstånd. Dels kan det vara svårt att bevisa våldtäkt i allmänhet och hjälpöst tillstånd i synnerhet.

6.1 Symbollagstiftning

I en rättsstat kan man ställa krav på att staten inte begränsar den enskilda människans handlingsfrihet av skäl som inte kan anses vara straffrättsligt relevanta. Detta kallas för förbud mot paternalism. I detta finns även ett underliggande syfte som handlar om att förhindra missbruk av kriminalisering som ett instrument för samhällsstyrning. Detta leder i sin tur till att man kan ställa krav på att lagstiftning bör ha en viss effektivitet. En regel som inte följs av någon och som inte kan kontrolleras på ett reellt sätt är alltså mycket tvivelaktig. Det finns även åsikter kring att symbollagstiftning inte har ett eget existensberättigande. Detta då denna vanligen har till syfte att tillfredsställa helt andra intressen än sådana som kan motiveras av en önskan om att på ett effektivt sätt skydda människor mot övergrepp.³⁵

6.2 Traditionell effektivitet

Enkelt uttryckt så handlar ett straffbuds effektivitet om ett förbuds förmåga att fullgöra sina uppgifter. En traditionell tolkning av ett straffstadgandes effektivitet innebär att den som företar den straffbelagda gärningen i viss högre grad ska kunna upptäckas. Straffstadgandet skall dessutom påverka frekvensen av den aktuella gärningstypen negativt. Problematiskt är att för vissa gärningstyper kommer åtminstone den enskilda gärningens resultat nästan alltid att upptäckas. Gällande andra brottstyper, i synnerhet sexualbrott, är förhållandet det motsatta. Man måste även ställa frågan i vilken utsträckning gärningsmannen kan upptäckas respektive fällas. Man skulle behöva ta ställning till hur stor andel upptäckta brott och fällande domar som krävs för att ett stadgande skall anses vara tillräckligt effektivt. Detta skulle rent teoretiskt kunna uttryckas i procent eller kvot men detta görs inte. Praktiskt sett borde kravet medföra att man sällar bort en

---

³⁵ Berglund s. 50

kriminalisering av de gärningstyper vilka på förhand kan anses vara näst intill omöjliga att upptäcka och/eller lagföra. Det är även svårt att finna ett säkert underlag gällande kravet på negativ påverkan avseende beteendets omfattning. För att skillnader överhuvudtaget skall kunna noteras efter införandet är att gärningen kan upptäckas. Det finns ett antal teorier om hur ett straffbud skapar en avhållande verkan. Dessa teorier skiljer sig åt i uppfattning och beroende på vilken av teorierna man använder kan man komma fram till olika slutsatser, även om bedömningarna utgår från samma empiriska underlag. Detta lämnar fältet relativt öppet för spekulationer.

Kravet på ett straffstadgandes effektivitet hänger samman med befolkningens respekt för förbudet. Vid ineffektiva stadganden kan detta leda till att respekten försvagas genom att rädslan för upptäckt och straff minskar. Dessutom kan respekten försvagas om systemet uppfattas som godtyckligt, inkompetent och orättvist.³⁶

6.3 Moralisk effektivitet

En annan tolkning av effektivitet är den moraliska effektiviteten. Denna tolkning verkar bli allt vanligare och mer eller mindre uttryckligt framförd från lagstiftarens sida. Ett straffstadgande är effektivt om statsmakten genom straffbudet får ge uttryck för ett klart ställningstagande gentemot en viss företeelse. Effektivitetskravet skulle alltså innebära att ett förbud är effektivt om statsmakten genom stadgandet får ta avstånd från ett visst beteende och genom detta ge ett slags moraliskt facit. Denna sistnämnda tolkning har enligt min mening sina uppenbara brister och är inte ett fullgott angreppssätt för att utröna huruvida ett straffbud är effektivt eller inte. Enligt den moraliska effektiviteten är det inte av avgörande betydelse att en person som överträtt ett straffstadgande kan upptäckas och fällas, utan istället kan alla stadganden anses effektiva om de bara är begripligt formulerade och får viss uppmärksamhet.³⁷

---

³⁶ Lernestedt, s. 313 f.

³⁷ Ibid. s. 315 f.

7 Våldtäkt , vanmakt och hjälplöst tillstånd

7.1 1984-års lag

6 kapitlet 1 § BrB

*Den som genom våld eller genom hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara tvingar någon annan till samlag eller till annat sexuellt umgänge, om gärningen med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med påtvingat samlag, döms för **våldtäkt** till fängelse, lägst två och högst sex år. Med våld jämställs att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd.*

*Är brottet med hänsyn till våldets eller hotets art och omständigheterna i övrigt att anse som mindre allvarligt, döms till fängelse i högst fyra år. Är brottet grovt, döms för **grov våldtäkt** till fängelse, lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt skall särskilt beaktas, om våldet var livsfarligt eller om den som har begått gärningen tillfogat allvarlig skada eller allvarlig sjukdom eller, med hänsyn till tillvägagångssättet eller offrets låga ålder eller annars, visat särskild hänsynslöshet eller råhet.*

7.2 SOU 2001:14 Sexualbrotten

1998 tillsattes en kommitté vars uppdrag var att göra en översyn av bestämmelserna i 6 kapitlet Brottsbalken. I sitt betänkande lägger kommittén fram förslag på en ny reglering av sexualbrotten. Man anser bland annat att lagstiftningen om sexualbrott bör vara tydligare. Att den sexuella integriteten och den sexuella självbestämmanderätten är de viktigaste skyddsintressena bakom regleringen av sexualbrotten. Regleringen av sexualbrotten tar mer fasta på kränkningen i sig och mindre avseende vilken sexualhandling det varit fråga om.

För att man skall kunna ställas till ansvar för våldtäkt så bör det även fortsättningsvis krävas att gärningsmannen med våld eller hot tilltvingat sig den sexuella handlingen. Att man väljer att inte basera regleringen endast på att offret inte lämnat sitt samtycke motiverar man med att det skulle leda till att brottsutredningen alltför mycket inriktas på offret, dennes uppträdande och markeringar. Dessutom skulle en sådan reglering enligt kommittén vara förenad med tillämpningssvårigheter och inte heller passa in i Brottsbalkens systematik. Man föreslår att istället för att det skall krävas råntvång skall det vara en tillräcklig förutsättning för straffansvar att ett olaga tvång använts.

En nyhet i förhållande till då gällande rätt är man föreslår att även den person som av en annan tilltvingar sig en sexuell handling genom att utnyttja att denna person inte kan värja sig på grund av berusning eller liknande tillstånd eller på grund av att man befinner sig i en hotfull situation skall kunna dömas för våldtäkt. Denna bestämmelse skall i vissa fall tillämpas före bestämmelsen om sexuellt utnyttjande.³⁸

7.2.1 Kommitténs förslag när en person inte kan värja sig; SOU 2001:14

För att en gärningsman skall kunna dömas för våldtäkt när en person är till exempel medvetslös eller redlöst berusad krävs enligt 6 kap 1 § BrB att det är gärningsmannen som försatt offret i tillståndet mot dennes vilja. Detta innebär att det oftast inte blir aktuellt att döma för våldtäkt i de fall då en person utnyttjar en situation där offret redan är utslaget på grund av frivillig berusning. Straffansvaret för våldtäkt förutsätter alltså att gärningsmannen försatt offret i vanmakt. Våldtäktsbestämmelsen bygger på att den enskilde kan markera sin vilja, kan lämna samtycke och kan göra visst motstånd. Då dessa krav inte är uppfyllda så kan istället bestämmelsen om sexuellt utnyttjande användas i 6 kap 3 § BrB. Denna regels syfte är att skydda dem som inte har förmåga att värja sig eller göra motstånd. Till exempel om offret befinner sig i en situation där denne inte kan samtycka eller ens visa sin vilja. Bestämmelsen i 6 kap 3 § BrB är inte subsidiär till 6 kap 1 § BrB utan det är ett sidoställt brott.

7.2.2 Innebörden av vanmakt

Vanmakt jämföras med våld. För att en person skall anses ha försatts i detta tillstånd kan det handla om att till exempel försatts i sömn, yrsel eller gjorts hjälplös genom bedövande medel. Andra exempel är om någon lurar någon annan att inta något som denne ovetande innehåller alkohol eller narkotika i sådan mängd att personen blir medvetslös eller totalt bortom sina sinnesfulla bruk. Vanmakt innebär praktiskt taget en fullständig brist på kroppslig kontroll.

Hjälplösa tillstånd är direkt jämförbara med vanmakt. I förarbetena till 3 § konstateras att bestämmelsen har sin största praktiska betydelse i situationer där någon på grund av kraftig berusning eller narkotikapåverkan inte kan uppfatta att hon utsätts för sexuella närmanden. Det kan även handla om en sovande person som på grund av sjukdom eller kroppsskada inte kan bjuda motstånd eller inte förmår uppfatta innebörden av gärningen. I doktrinen har Jareborg utvecklat resonemanget och menar att ett med vanmakt direkt jämförbart tillstånd avses en fullständig eller en partiell förlamning eller bedövning av kroppen eller bländning av tårgas, peppar eller liknande. Offret befinner sig i hjälplöst tillstånd även när denna inte kan göra

---

³⁸ SOU 2001:14 s.13 ff.

motstånd eller uppfatta gärningens innebörd på grund av sjukdom, våld eller tvång utövat av någon annan än gärningsmannen. Även när ett offer är paralyserat av skräck är ett hjälplöst tillstånd.³⁹

7.2.3 Rättspraxis före lagändringen

Södertäljemålet: NJA 1997 s 538

Tre unga män stod ursprungligen åtalade för våldtäkt för att de genom våld tilltvingat sig flera vaginala, orala och anala samlag med en ung flicka. Senare i tingsrätten yrkade åklagaren alternativt ansvar för sexuellt utnyttjande med motiveringen att männen otillbörligt utnyttjat flickan, som varit kraftigt berusad, befunnit sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd. Övergreppen skedde dels i baksätet på en bil som fördes mellan olika platser och dels i ett badrum i en lägenhet. För en handling, åtalspunkt 9, som en av gärningsmännen utsatt henne för i bilen sedan de lämnat lägenheten, åtalade åklagaren endast för våldtäkt.

Tingsrätten dömde männen för sexuellt utnyttjande i samtliga fall. Hovrätten frikände dem helt. Då åklagaren inte förde frågan om huruvida det varit våldtäkt eller inte vidare till varken hovrätten eller Högsta domstolen, med undantag för den sista åtalspunkten för våldtäkt var prövningen i HD begränsad till om gärningarna var att betrakta som sexuellt utnyttjande.

Gällande *vanmakt* så menade Högsta domstolen att begreppet har en tämligen tydlig innebörd med en hänvisning till vad förarbeten och doktrin uttalat, nämligen en nästintill fullständig oförmåga att handla.

Hjälplöst tillstånd är däremot mindre precist men enligt förarbeten och doktrin bör det ändå tolkas snävt. Högsta domstolen räknar upp de fall som nämns: att den angripne på grund av sjukdom eller kroppsskada är oförmögen att bjuda motstånd eller inte förmår uppfatta gärningens innebörd, eller att någon på grund av kraftig berusning eller narkotikapåverkan inte har förmågan att uppfatta att hon utsätts för sexuella närmanden. Även sexuellt umgänge med någon som på grund av frivillig berusning eller annan drogpåverkan saknar hämningar har anförts som en situation som kan hänföras till nämnda lagrum. Högsta domstolen menar att de fall som räknats upp är exempel och att det är upp till berörd domstol att avgöra i vilken utsträckning bestämmelsen kan användas i andra situationer. HD poängterar att det är helhetssituationen som måste ligga till grund för bedömningen om ett hjälplöst tillstånd föreligger eller inte.

I Södertäljefallet konstaterade HD att flickan varit påtagligt berusad, dock inte så berusad att hon inte kunde motsätta sig samlag med de tilltalade. Berusningen gjorde att hon inte kunde värdera situationen på ett riktigt sätt

---

³⁹ SOU 2001:14 s. 165 ff.

och göra en rationell bedömning av att undkomma övergreppen. Man menade att det även fanns fler aspekter som påverkade flickans möjligheter att värja sig. Hon befann sig tillsammans med fyra okända män nattetid som förde henne till en relativt isolerad plats. Flickan uppfattade situationen som att hon inte hade någon möjlighet att undkomma samlag och om hon inte gick med på det skulle hon riskera att utsättas för något värre. De fortsatta övergreppen skedde under liknande omständigheter och som en fortsättning på de första och hon ansågs befinna sig i ett hjälplöst tillstånd.

En ledamot var skiljaktig och menade att det krävdes en mera långtgående handlingsförmåga för att uppfylla kravet på hjälplöst tillstånd. Den skiljaktige menade att då flickan gjort visst motstånd och att de flesta samlag kommit till stånd först efter att gärningsmännen utövat visst våld mot henne så var det att betrakta som ett typfall av våldtäkt alternativt sexuellt tvång, men detta kunde inte prövas av HD på grund av åtalens utformning.⁴⁰

Tumbamålet: NJA 2004 s 231

Fyra män stod åtalade för sexuellt utnyttjande av en berusad kvinna. Kvinnan hade varit på en restaurang i Tumba tillsammans med en väninna och därefter åkt med till en lägenhet där händelserna ägt rum. Avseende händelseförloppet är parterna i det stora hela överens, men kvinnan hävdar att hon befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd medan männen å sin sida säger att hon var aktiv och att de inte utnyttjat hennes belägenhet.

Tingsrätten anser inte att hon varit i ett hjälplöst tillstånd, baserat på att hon frivilligt följde med i bilen, att ett rykte hade florerat att hon tidigare haft sex med två män samtidigt och hon uppfattades som flirtig. Tingsrätten ogillade åtalet för grovt sexuellt utnyttjande. Hovrätten menar att kvinnan den aktuella natten befunnit sig i ett sådant hjälplöst tillstånd som avses i 6 kap. 3 § BrB. Man menar att för att ett utnyttjande skall betraktas som otillbörligt krävs det inte att gärningsmannen förmått den andre till sexuellt umgänge eller ens att gärningsmannen tagit initiativet till detta. Att ha samlag med någon som befinner sig i ett hjälplöst tillstånd är att betrakta som ett otillbörligt utnyttjande. Frågan blir då om männen förstått att kvinnan befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd. Svaret på denna fråga blir nej, baserat på att hon rört sig fritt i lägenheten och att hon tagit aktiv del i de sexuella aktiviteterna och nedan följande resonemang:

”Även om hovrätten liksom tingsrätten har svårt att förstå att V.G.⁴¹ frivilligt skulle inlåta sig i de sexuella aktiviteter som förekommit i lägenheten den aktuella natten så kan emellertid inte hennes beteende utifrån de tilltalades synpunkt anses så onormalt att de måste ha insett att V.G. inte frivilligt deltog i dessa.”⁴²

---

⁴⁰ NJA 1997 s. 538

⁴¹ Kvinnan, målsägande i Tumbamålet

⁴² NJA 2004 s. 231, s. 9

Hovrätten ogillade åtalet men två av nämndemännen var skiljaktiga och anförde att männen borde förstått att ingen kvinna vid fullt förstånd under flera timmars tid frivilligt skulle underkastat sig sexuellt umgänge med så många olika män och i den omfattning som skett. Därför borde männen förstått att kvinnan befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd som de otillbörligt utnyttjat.

Högsta domstolens resonemang leder fram till att även om det inte kan uteslutas att en person skulle kunna anses vara i ett hjälplöst tillstånd när hämningar saknats, så ligger det i sakens natur att möjligheterna att visa detta är begränsade. Endast omständigheten att en person till följd av påverkan av alkohol eller droger haft nedsatt omdöme och av detta dra slutsatsen att personen varit hjälplös kan inte komma på fråga. För att en person skall bedömas ha varit i ett hjälplöst tillstånd måste påverkan varit så atypisk att personen kan sägas inte ha varit ansvarig för sina handlingar. I det aktuella fallet anser inte HD att kvinnan befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd och männen kan inte dömas för sexuellt utnyttjande.⁴³

7.2.4 Brister i regleringen som föranleder förändringar

Trots att ett offer är utslaget på grund av frivillig berusning så kan en gärningsman anses skyldig till våldtäkt. Har ett offer utsatts för våld eller hot och tilltvingats sex så är det våldtäkt oavsett om personen varit berusad eller inte. Det är alltså inte offrets berusning som egentligen är avgörande för den rättsliga rubriceringen utan det är gärningsmannens handlande. Även om ett offer inte förmår göra motstånd kan gärningsmannen göra sig skyldig till våldtäkt. Även ett ringa fysiskt våld kan medföra ansvar för våldtäkt.

I utredningen sade dock kommittén att det i praktiken tycks vara så att det förhållande att offret är berusat får en avgörande betydelse för rubriceringen. Dessutom är det inte alls otänkbart att den utvidgning som HD gav uttryck för i Södertäljefallet kan leda till att såväl åklagarna som domstolarna i ännu högre grad åberopar bestämmelsen i 6 kap 3 § BrB framför den i 6 kap 1 § BrB.

Kommittén anser sig med bakgrund av presenterad fakta ha två alternativ. Dels att behålla den nuvarande regleringen intakt. Dels att bryta ut en del av bestämmelsen i 3 § och föra över den till 1 §. Då den som försätter någon annan i vanmakt eller annat sådant tillstånd och sedan utnyttjar detta tillstånd för att genomföra en sexuell handling kan straffas för våldtäkt, bör även den som otillbörligt utnyttjar ett redan rådande sådant tillstånd för att på ett motsvarande sätt genomföra en sexuell handling kunna straffas för våldtäkt. Kränkningen i att som berusad eller sovande kvinna utnyttjas sexuellt kan likställas med den kränkning hon åsamkas vid ett påtvingat samlag. Straffskalorna skiljer sig åt mellan brotten.

---

⁴³ NJA 2004 s. 231

Då det tvång som krävs ofta är begränsat till ett fasthållande kan man jämföra detta med att de kvinnor som utnyttjas sexuellt blir lurade eller befinner sig i en särskilt utsatt situation. Men det finns ändå anledning att behålla en viss uppdelning och att inte flytta över alla situationer av utnyttjande till 6 kap 1 § BrB. Vid en samlad bedömning så anser kommittén det vara rimligt att de som befinner sig i vissa hjälplösa tillstånd skall skyddas av bestämmelsen i 6 kap 1 § BrB.⁴⁴

Kommittén anser att vanmakt är ett ålderdomligt uttryck som sällan åberopas av domstolarna. Istället används uttrycket annat hjälplöst tillstånd och därefter följer en beskrivning av tillståndet.⁴⁵

Om en gärningsman utnyttjar en hotfull situation skall denne kunna dömas för våldtäkt om övriga förutsättningar är uppfyllda. Det kan handla såväl om en kvinna som tidigare misshandlats av sin make som att en gärningsman uppträder på ett sådant sätt att kvinnan känner en allvarlig fruktan för sin säkerhet. I detta fall behöver gärningsmannen inte alltid använda våld eller mer uttryckliga hot, utan kan utnyttja den rädsla som han framkallat hos offret. De som befinner sig i en hotfull situation har det gemensamt med dem som är berusade att det inte kan värja sig och dessa situationer bör därför regleras i samma bestämmelse.⁴⁶

Sammanfattningsvis anses det stora reformbehovet föreligga där det kan bero på tillfälligheter om det är gärningsmannen som orsakat ett tillstånd eller endast utnyttjat detsamma. Offrets grad av berusning eller påverkan av droger bör inte få en avgörande betydelse för den rättsliga bedömningen av en gärning. 6 kap 3 § BrB omfattar i nuläget även andra typfall utöver vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd. Exempelvis de som inte har förmåga att värja sig eller inte kan uppfatta den sexuella innebörden av vissa närmanden på grund av att de är medvetlösa av andra skäl än berusning, att de sover eller är gravt fysiskt funktionshindrade. Dessa situationer bör även fortsättningsvis finnas kvar i 6 kap 3 § BrB. Enligt kommittén finns det inte lika starka skäl att föra in dem under våldtäktsbestämmelsen.

Bestämmelsen om våldtäkt bör tydligare omfatta även den som genomför en allvarlig kränkande sexuell handling med den som på grund av den hotfulla situation denne befinner sig i vid gärningen inte kan värja sig. Lagtexten bör förtydliga att de outtalade hoten och utnyttjandet av dessa situationer är något som omfattas av våldtäktsbestämmelsen. Man vill även utvidga tillämpningsområdet av våldtäktsbestämmelsen till att en gärningsman dragit fördel av vissa redan rådande situationer eller omständigheter i vilka ett offer inte kan värja sig. En person skall alltså kunna dömas för våldtäkt om denne tilltvingat sig en allvarligt kränkande sexuell handling av en person genom att utnyttja att denne inte kunnat värja

---

⁴⁴ SOU 2001:14 s.171 ff.

⁴⁵ Ibid., s.175

⁴⁶ Ibid., s.175 f.

sig. Det är alltså fortfarande fråga om ett tvång eftersom då offret inte har annat val än att underkasta sig gärningen.⁴⁷

7.2.5 Proposition 2004/05:45

Regeringen tog upp frågan om hjälplöst tillstånd i proposition 2004/05:45 och kom fram till att tillämpningsområdet för våldtäkt bör utvidgas och omfatta fall där en gärningsman med en person genomför ett samlag eller en sexuell handling som enligt första stycket är jämförlig med samlag genom att otillbörligt utnyttja att personen på grund av medvetlöshet, sömn, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada eller psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i ett hjälplöst tillstånd. Vanmaktsbegreppet skall utmönstras ur lagtexten.⁴⁸

7.3 Nuvarande lagstiftning

6 kap. 1 § BrB⁴⁹

1§ Den som genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar en person till samlag eller till att företa eller tåla en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt till fängelse i lägst två och högst sex år.

Detsamma gäller den som med en person genomför ett samlag eller en sexuell handling som enligt första stycket är jämförlig med samlag genom att otillbörligt utnyttja att personen på grund av medvetlöshet, sömn, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada eller psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i ett hjälplöst tillstånd.

Är ett brott som avses i första eller andra stycket att anse som mindre grovt, döms för våldtäkt till fängelse i högst fyra år.

Är brott som avses i första eller andra stycket att anse som grovt, döms för grov våldtäkt till fängelse lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt skall särskilt beaktas, om våldet eller hotet varit av särskilt allvarlig art eller om fler än en förgripit sig på offret eller på annat sätt deltagit i övergreppet eller om gärningsmannen med hänsyn till tillvägagångssättet eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

---

⁴⁷ SOU 2001:14 s. 177 f.

⁴⁸ Prop. 2004/05:45 s. 42

⁴⁹ SFS 1962:700 BrB – SFS-nr 2005:90. Ikraft: 2005-04-01

7.4 Offret i hjälplöst tillstånd

Den totala alkoholkonsumtionen har ökat kraftigt sedan mitten av 1990-talet. Den nya lagen gör gällande att fall med offer som befinner sig i hjälplöst tillstånd skall rubriceras som våldtäkt istället för som det rubricerades tidigare som sexuellt utnyttjande.

Tabell 6. Offrets och gärningspersonens alkohol- och droganvändning i samband med brottet. Minimiandelar i procent.

	1995 (n=1 090)	2000 (n=1 382)	2004 (n=332)	2006 (n=432)
Offret druckit alkohol/varit berusad	35	35	37	39
Offret påverkad av droger	3	3	3	5
Offret i hjälplöst tillstånd			24	26
- genom berusning			9	11
- sovande			3	6
- medvetlös/minneslucka			12	9

50

Sedan 1995 har andelen ökat från 35 till 39 procent och året innan lagändringen, 2004, motsvarade den 37 procent. Det är relativt ovanligt att det förekommer uppgifter om att offret är drogpåverkat i samband med en våldtäkt (3 procent 1995-2004) men efter lagändringen ökade andelen sådana fall något (5 procent).

Sammanfattningsvis kan sägas att den ökade alkoholkonsumtionen samt den nya lagstiftningen som definierar sexuella handlingar mot offer i hjälplöst tillstånd som våldtäkt i stort sett inte lämnar några betydande avtryck i uppgifter från polisanmälningar. Samtidigt kan det antas vara så att våldtäkter där offret varit kraftigt berusat har ett särskilt omfattande mörkertal. Trots att lagändringen signalerar annat kan det fortfarande vara så att den som utsatts för våldtäkt i ett berusat tillstånd i större utsträckning upplever en oro för att inte betraktas som trovärdig och därför avstår från en anmälan. Upplevelsen av att en anmälan inte är meningsfull och skammen över att man varit berusad medan det hände kan förstärkas ytterligare av att offret har vissa minnesluckor och inte exakt kan återge vad som hänt.⁵¹

Sexualbrotten utgör mindre än 1 procent av det totala antalet polisanmälda brott. Det är dock viktigt att i tankarna ha med sig att denna sorts brott sannolikt har ett mycket stort mörkertal och brottstypen tillhör de mest integritetskränkande brotten. Mörkertalet varierar troligen för olika typer av sexualbrott. Grova brott anmäls i högre grad än lindrigare brott, och händelser där gärningspersonen är helt obekant för offret anmäls i högre grad än brott där gärningspersonen är någon närstående. Brott som begås på allmän plats anmäls i högre grad än brott som begås i den privata sfären.

⁵⁰ Tabell BRÅ, 1995-2006, s. 50

⁵¹ BRÅ, 1995-2006, s. 49 f.

Detta leder till att grova brott med obekanta gärningspersoner är överrepresenterade i statistiken jämfört med mindre grova brott där gärningspersonerna är bekanta med offren.

7.5 Förklaringsmodeller

7.5.1 Våldtäkt i ett jämställdhetsperspektiv

Den gemensamma nämnaren för sexuellt våld inom feministisk forskning är att man refererar till den patriarkala strukturen och de snäva maktförhållandena mellan män och kvinnor. Sexualbrott skulle då vara en del av ett mer komplext mönster av kvinnoförtryck, ett sätt för män att upprätthålla sin maktposition gentemot kvinnor. En sådan tolkning leder till synen att de flesta män anses som potentiellt kapabla att våldta under vissa omständigheter. Våldet är av allmängiltig karaktär och dess utveckling kan inte relateras till förändringar i våldsbrott generellt utan är att betrakta som en egen kategori, tillhörande enbart den del av samhällsutvecklingen som har att göra med könsmaktsordningen. Den övervägande delen av forskningen visar på en gynnsam, förebyggande effekt av ökad socioekonomisk jämställdhet när det gäller våldtäkt, åtminstone i ett längre perspektiv.⁵²

Eva Bergenlöv menar att våldtäkt kan ses som ett uttryck för manlig dominans över kvinnor trots att våldtäktsparagrafen numera är könsneutral. Vid analys av våldtäktsfall blottläggs genusstrukturer i samhället som visar på att kvinnan innehar en svagare position än mannen. Trots att lagstiftningen alltid varit sträng och straffen hårda så ser vi, menar hon, att kvinnor alltid haft svårt att hävda sin rätt vid anmälan om våldtäkt. Så är fallet än idag. Kvinnors underordning tydliggörs i dubbel bemärkelse, för det första genom att det nästan uteslutande är kvinnor och flickor som utsätts för detta grova brott. Och för det andra åskådliggörs genusordningen genom rättens obenägenhet, förr liksom nu, att åtala och fälla män för våldtäkt.⁵³

7.5.2 Andra strukturella faktorer

Ytterligare strukturella omständigheter som brukar förknippas med våldsbrottsligheten är alkoholkonsumtion och nöjeslivsdeltagande. Alkoholkonsumtionen har ökat med cirka 30 procent mellan 1998 och 2004, även om man därefter kunnat se en viss nedtrappning igen. Hur denna ökning samvarierar med det sexuella våldet har inte studerats i Sverige men det finns forskning som visar på att det kan finnas ett samband över tid mellan alkohol och våldtäkt.

---

⁵² BRÅ, 1995-2006, s. 13 ff.

⁵³ Bergenlöv s. 222 f.

En omständighet som ofta nämns i litteraturen om våldtäkt är pornografins tillgänglighet. För en del finns det en självklar koppling, ”pornography is the theory of which rape is the practice”.⁵⁴ Men dessa idéer har fått kritik för att inte kunna förklara våldtäkter som skedde innan pornografen fanns och inte heller våldtäkt mellan män. Att Internet blivit tillgängligt för i princip alla och envar får till följd att det är lättare att snabbt knyta tillfälliga kontakter med helt okända personer. Möjligheten till snabba möten med hjälp av Internet och genom ett ökat nöjesutbud har skapat förändringar i själva tillfällesstrukturen.⁵⁵

Förändringar i befolkningens åldersstruktur är ytterligare en faktor som i en del studier behandlas i samband med förändringar i våldsbrottslighetens nivå. En ökad andel unga sätts i samband med att det begås fler brott. Vid våldtäkt mot personer 15 år eller äldre är offren oftast unga (mellan 20-24 år) och förövarna några år äldre (ca 30 år). BRÅ anser dock att det inte är sannolikt att ökningen i de polisanmälda våldtäkterna kan vara ett delresultat av demografiska skiftningar.⁵⁶

7.5.3 Flera förklaringsmodeller

Det går inte att tillämpa *en* förklaringsmodell på den omfattande och mycket heterogena kategorin av våldtäktsbrott. Varje fall är speciellt och har en särskild kombination av olika omständigheter. Vid fall av grova överfallsvåldtäkter kan gärningspersonen lida av någon form av personlighetsstörning. När det gäller de nöjeslivsrelaterade våldtäkterna eller de mindre grova våldtäkterna mellan ytligt bekanta, kan samhällsliga faktorer samt attityder och värderingar ha ett större förklaringsvärde. Vid den omarbetning som skedde 2005 är det just dessa omständigheter (alkohol, graden av våld med mera) som stod i centrum. Därmed kan vi vänta oss en variation över tid, både i faktiskt utveckling och i den utsträckning som dessa brott hamnar i rättsprocessen.⁵⁷

På grund av den intensiva debatten om våld mot kvinnor och upprepade ändringar i sexualbrottslagstiftningen kan man förvänta sig att attityden till sexuella övergrepp har förändrats mot lägre tolerans och högre anmälningsbenägenhet. Antagligen har den nya lagstiftningen haft inverkan på antalet våldtäktsanmälningar, då det inte är sannolikt att den dryga fördubblingen av polisanmälda våldtäkter mellan 1995 och 2006 enbart återger en faktisk förändring i våldtäktsbrottsligheten.⁵⁸

---

⁵⁴ Robin Morgon, 1980

⁵⁵ BRÅ, 1995-2006, s. 16

⁵⁶ Ibid., s. 16 f.

⁵⁷ Ibid., s. 17

⁵⁸ Ibid., s. 7 f.

7.6 Polisanmälningar

Ökningen av polisanmälda våldtäktsfall gäller framförallt mindre grova våldtäkter i termer av bruket av våld, vapen och förekomsten av skador hos offret. Samtidigt har även antalet fall med flera gärningspersoner, vilka enligt den nya lagen betraktas som grova brott, ökat avsevärt. Dessa utgör nu en större andel av samtliga anmälda våldtäkter än i mitten av 90-talet. En ökning har också skett av våldtäkter med obekant eller mycket ytligt bekant gärningsperson. Däremot har fall inom en nära relation, liksom fall där gärningspersonens och/eller offrets hem är brottsplats minskat i proportion till andra våldtäkter. Anmälningarna av utomhusvåldtäkter och överfallsvåldtäkter har minskat medan en annan persons bostad blivit en vanligare brottsplats än tidigare.⁵⁹

BRÅ:s rapport om våldtäkt (2005) gav en samlad bild av de polisanmälda våldtäkterna under en viss tidsperiod. I rapporten uppgavs att våldtäkter med fler än en gärningsman motsvarade 11 procent av alla anmälningar. I dessa fall är gärningspersonerna oftast bekanta (40 procent) eller ytligt bekanta (33 procent) med offret. Mer än hälften av offren hade konsumerat alkohol. Av samtliga studerade våldtäkter var 14 procent relaterade till nöjeslivet. Gärningspersonen och offret, som oftast var ytligt bekanta (70 procent) möttes på en restaurang, pub eller någon annan nöjeslokal. Alkoholintaget var särskilt påtagligt vid denna typ av våldtäkt, minst 78 procent av alla offer hade druckit i anslutning till händelsen.⁶⁰

Uppsala universitet och Rikskvinnocentrum genomförde under åren 1999-2000 en omfattande enkätundersökning med särskilt fokus på våld mot kvinnor. Resultaten visade att var tredje kvinna (34 procent) hade blivit utsatt för sexuellt våld efter 15-årsdagen och 7 procent hade upplevt sådant våld under det senaste året.⁶¹

Över hälften, mellan 50 och 60 procent, av alla våldtäkter anmäls i direkt anslutning till brottet eller inom ett dygn. Andelen har legat på i stort sett samma nivå med undantag för 2004, då den ökade till 68 procent.

Den vanligaste platsen som gärningspersonen och offret möts före brottet är den enes eller bådas gemensamma bostad, och det är ännu vanligare att våldtäkten sker där. De mötes- och brottsplatser som numera förekommer i anmälningstatistiken jämfört med tidigare är alltså olika ställen inomhus, men inte i de inblandades bostad. Ökningen gäller framförallt brott som skett i någon tredje persons bostad.

---

⁵⁹ BRÅ 1995-2006, s. 8

⁶⁰ Ibid., s. 18

⁶¹ Ibid., s. 20

7.6.1 Ökad våldtäktsfrekvens eller högre anmälningsskyldighet

Analysen har visat att vissa omständigheter brukar förknippas med hög anmälningsskyldighet, bruket av våld, skador på offret samt överfall. Dessa har relativt sett blivit mindre vanliga under den aktuella perioden. Däremot har våldtäkter mellan obekanta och våldtäkter utomhus, vilka också ses som brott med en hög anmälningsskyldighet ökat sin andel i statistiken. Totalt sett är det anmälningar av de mindre grova brotten utanför nära relationer som ökat mest. De våldtäkter som tidigare bortförklarades som missförstånd eller som fall där offret bar en del av skulden, borde vara de som är lättast att anmäla när de utsatta får slippa stigmat och det finns en förståelse att sex mot någons vilja alltid är ett övergrepp. I så fall tyder BRÅ:s resultat på att den stora ökningen *främst* kan relateras till en ökad anmälningsskyldighet. Även om det är så att det för brott som lider av ett extra stort mörkertal finns störst utrymme för att detta skulle minska så innebär inte detta att det är enklast att förändra anmälningsskyldigheten just i detta fall. Brotten med ett litet mörkertal speglar den faktiska brottsligheten bäst, men förändringar i fall med stort mörkertal är svårare att tolka, då andra faktorer än den faktiska utvecklingen får ett större utrymme.⁶²

Om toleransen i samhället minskar gentemot en viss brottstyp, leder detta till fler anmälningar samtidigt som den faktiska brottsligheten sjunker. Det finns vissa empiriska belägg för att det är på detta sätt. Vid våldtäkt är det dock så att ingen situation är den andra lik och därför kan utveckling över tid skilja sig väsentligt för olika typer av våldtäkt och man kan se förändringar i anmälningsskyldigheten och i den faktiska våldtäktsbrottsligheten som två parallella processer snarare än varandras alternativ. Inte ens vad gäller samma typ av våldtäkt är det givet att ökad anmälningsskyldighet innebär minskande faktiska antal motsvarande brott, även om en sådan förebyggande effekt bör vara rimlig i ett längre perspektiv.⁶³

Strukturella förändringar, till exempel en ökande jämställdhet, har inte någon nämnvärd påverkan på våldtäktsfrekvensen i det korta perspektivet. Istället kan det vara så att kvinnornas förändrade livsstil innebär högre risk för vissa typer av våldtäkt. En ökad jämställdhet kan leda till en förändrad tillfällesstruktur. När kvinnors liv allt mer liknar männens så innebär detta en större risk för utsatthet utanför ett nära förhållande. Mot bakgrund av det kan den faktiska ökningen av våldtäkt mellan obekanta eller ytligt bekanta inte enbart ses som en effekt av högre benägenhet att anmäla, utan även en viss ökning av sådana våldtäkter är rimlig. Även den rejäla ökningen av i såväl andel som i antalet polisanmälda fall med flera gärningspersoner kan spegla en faktisk ökning. Detta kan till en del vara en indirekt effekt av den ändrade lagstiftningen men ökningstrenden var tydlig redan innan lagen trädde i kraft, och omständigheterna kring våldtäkterna med flera

---

⁶² BRÅ, 1995-2006, s. 61

⁶³ Ibid., s. 62

gärningspersoner har dessutom inte nämnvärt förändrats under hela den studerade perioden.⁶⁴

”Brå:s slutsats är att den markanta ökningen av våldtäktsanmälningar främst förklaras av en förhöjd anmälningsbenägenhet av framför allt mindre grova våldtäkter av obekanta eller ytligt bekanta gärningspersoner som tidigare kan ha bagatelliserats men nu tolereras i mindre utsträckning. Samtidigt är en faktisk ökning vissa våldtäktstyper sannolik. En förändrad tillfällesstruktur med utökat utbud inom nöjeslivet samt det ökade Internetanvändandet gör det idag enkelt att snabbt komma i kontakt med tillfälliga sexuella partner, vilket skulle kunna förklara ökningen av våldtäkt av obekanta och ytligt bekanta – parallellt med en ökad anmälningsbenägenhet av dessa fall. Mot bakgrund av att både den ökande anmälningsbenägenheten och en faktisk ökning troligen kan hänföras till liknande typ av våldtäkter, det vill säga fall mellan mycket ytligt bekanta, är den dryga fördubblingen av samtliga polisanmälningar av våldtäkt mellan 1995 och 2006 inte överraskande.”⁶⁵

7.7 Typer av våldtäkt

Av de fyra våldtäktstyper⁶⁶ som BRÅ har som utgångspunkt för sin kategorisering, så är det våldtäkter med flera gärningspersoner och de nöjeslivsrelaterade våldtäkterna som är mest relevanta för detta arbete.

7.7.1 Våldtäkt med flera gärningspersoner

Enligt den breda definition av våldtäkt med flera gärningspersoner inblandade som utgår från offrets första beskrivning av händelsen har andelen fall med fler än en gärningsperson ökat för varje mätperiod mellan 1995 och 2006, men den största ökningen har skett efter år 2004. Enligt den nya lagen ska fall med fler gärningspersoner rubriceras som grova brott. Denna omständighet kan ha inverkat på brottsrubriceringen även på så sätt att sådana händelser oftare rubriceras som våldtäkt istället för som något annat mindre allvarligt sexualbrott. Den senaste ökningen kan därför till viss del vara en effekt av den ändrade lagstiftningen, men man bör notera att en viss ökningstendens fanns redan från periodens början. 2006 innehöll 18 procent av samtliga anmälningar information om att flera gärningspersoner var inblandade. I absoluta tal innebär detta uppskattningsvis mer än en fyrdubbling sedan 1995 och en dryg fördubbling bara mellan 2004 och 2006.⁶⁷

---

⁶⁴ BRÅ, 1995-2006 s. 62 f.

⁶⁵ Ibid., s. 64

⁶⁶ Överfallsvåldtäkt, våldtäkt med flera gärningspersoner, våldtäkt i nära relationer, nöjeslivsrelaterade våldtäkter

⁶⁷ BRÅ, 1995-2006 s. 54 f.

Om den nya lagstiftningen hade bidragit till den observerade ökningen skulle man exempelvis kunna förvänta sig fler fall med berusade offer och lägre omfattning av våld, som tidigare rubricerats som sexuellt utnyttjande. Strukturen i dessa våldtäkter under 2006 har dock inte förändrats på något avgörande sätt sedan 2004. Fall av våldtäkt med flera gärningspersoner där grovt eller mycket grovt våld har använts har blivit fler sedan 2004, även om händelser där något våld har förekommit utgör i stort sett samma proportion. Våldtäkter med flera gärningspersoner där offret skulle ha druckit alkohol har inte alls förändrat sin andel. Inte heller i ett längre perspektiv, sedan 1995, har någon större omfördelning skett.⁶⁸

Bland våldtäkter med flera gärningspersoner kunde 1995 nästan var tredje våldtäkt klassificeras som överfall medan motsvarande andel 2006 är 18 procent. Av samtliga våldtäkter som polisanmäldes 1995 var drygt 5 procent ”icke-överfall” med flera gärningspersoner inblandade. Motsvarande siffra 2006 är 13 procent. Överlag under perioden så är de som är inblandade i en våldtäkt med flera gärningspersoner något yngre jämfört med ett genomsnittligt fall av våldtäkt. Alkohol förekommer oftare och användningen av våld i samband med denna typ av våldtäkt har visserligen minskat men inte i samma omfattning som för samtliga våldtäktsbrott. Sammanfattningsvis kan det sägas att den stora ökningen av det absoluta antalet våldtäkter med fler än en gärningsperson, i kombination med relativt få förändringar i de mer centrala omständigheterna kring dessa brott, gör att utvecklingen åtminstone delvis kan tolkas i termer av en faktisk ökning.⁶⁹

7.7.2 Nöjeslivsrelaterade våldtäkter

Som nöjeslivsrelaterade våldtäkter betraktades sådana som föregicks av att offret och gärningspersonen möttes i någon nöjeslivslokal. Exempelvis restaurang, pub, diskotek eller klubb. Det har inte skett någon omfördelning av hur stor andel dessa brott utgör bland samtliga våldtäktsanmälningar. Detta innebär en dryg fördubbling i det absoluta antalet, från 232 till 492 fall. Den största ökningen, som motsvarar 76 procent, skedde mellan 2004 och 2006 och har troligtvis att göra med den ändrade lagstiftningen som utgör större skydd för offer i hjälplöst tillstånd, bland annat på grund av berusat tillstånd. Då man endast ser till den växande kategorin av våldtäkter av en obekant så kan man se en tydlig ökning i fall som inte kan definieras som överfall men där de inblandade hade träffats i något nöjesrelaterat sammanhang och alltså är ytterst ytligt bekanta med varandra. Anmälningar då offret varit berusat är troligen särskilt underrepresenterade i anmälningsstatistiken. Detta kan delvis förklara varför den totala andelen polisanmälningar av nöjeslivsrelaterade våldtäkter samt våldtäkter med ett berusat offer inte har ökat mellan 2004 och 2006 i någon högre grad.

---

⁶⁸ BRÅ, 1995-2006 s. 55

⁶⁹ Ibid., s. 56

7.8 Rättsfall efter lagändringen 2005

RH 2006:53

I rättsfallet RH 2006:53 har åklagaren yrkat ansvar för våldtäkt av en utvecklingsstörd kvinna grundat på att den tilltalade genom att genomföra ett samlag med henne otillbörligt utnyttjat hennes hjälplösa tillstånd. I tingsrätten ogillades åtalet och skadeståndstalan men lagman Christer Forsberg var skiljaktig.

”Kravet på att gärningsmannen skall ha genomfört den sexuella handlingen genom att otillbörligt utnyttja det hjälplösa tillståndet är ett kausalitetskrav som innebär att det skall finnas ett samband mellan tillståndet och offrets deltagande. Eftersom det inte krävs något tvång har ett eventuellt samtycke inte någon betydelse för frågan om våldtäkt enligt andra stycket förövat. Av kravet på att utnyttjandet skall vara otillbörligt följer att givetvis även den som är psykiskt störd har rätt till ett sexualliv och skall kunna ha samlag utan att parterna gör sig skyldiga till brott. Straffbestämmelsen skall skydda den som befinner sig i ett hjälplöst tillstånd och till följd härav inte kan värna sin sexuella integritet. Sexuella handlingar som inte innebär ett angrepp på den sexuella integriteten är inte otillbörliga.”⁷⁰

Hovrätten menar att kvinnan på grund av sin utvecklingsstörning omfattas av straffbestämmelsen. Åklagarens resonemang ger vid handen att hennes utvecklingsstörning är av sådant slag att hon alltid befinner sig i ett hjälplöst tillstånd om hon deltar i sexuella aktiviteter. Detta håller inte hovrätten med om, utan menar att även personer med en lätt utvecklingsstörning kan vilja ha ett sexualliv och om så är fallet är det knappast möjligt att generellt hävda att personen befinner sig i ett hjälplöst tillstånd.⁷¹

Personer med en utvecklingsstörning precis som de som är berusade eller drogpåverkade kan vilja ha sexuellt umgänge och det är inte detta faktum som är avgörande för om en våldtäkt skett eller inte. Det är att en persons hjälplösa tillstånd utnyttjats då denna inte kunnat värna sin sexuella integritet.

RH 2008:41

En kvinna som sov hade utsatts för en våldtäkt, övergreppet avbröts omedelbart då hon vaknade och protesterade. Mannen dömdes av tingsrätten för våldtäkt enligt 6 kap. 1 § första och andra styckena Brottsbalken. Hovrätten ändrade tingsrättens domslut på så sätt att rubriceringen blev våldtäkt enligt 6 kap. 1 § tredje stycket Brottsbalken. Anledningen till att gärningen bedömdes som lindrigare var att övergreppet var kortvarigt, att gärningsmannen genast dragit ut sin penis ur kvinnans slida när hon vaknade och protesterade. Kvinnan har inte åsamkats smärta och utöver penetrationen har inte några förnedrande eller förödmjukande inslag

---

⁷⁰ RH 2006:53 s. 2 f.

⁷¹ Ibid., s. 4

förekommit. Hovrätten menar att avgörande för bedömningen är hur allvarligt övergreppet ter sig vid en helhetsbedömning av situationen.⁷² Även i HovR B 190-09 har en gärningsperson dömts för våldtäkt då en man förgripit sig på en sovande kvinna.⁷³

RH 2008:84

En förståndshandikappad kvinna utsätts för våldtäkt då hon befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd vid tillfället för gärningen. Det finns inget som talar för att berättelsen är påhittad och gärningsmannen måste insett att målsäganden hade ett funktionshinder. Såväl tingsrätten som hovrätten gör bedömningen att det är våldtäkt då gärningsmannen på ett otillbörligt sätt utnyttjat hennes hjälplösa tillstånd för att förmå henne att företa de sexuella aktiviteterna. Domstolarna resonerar att då det är uppenbart för alla att kvinnan är förståndshandikappad, vilket medför en oförmåga att värna sin sexuella integritet, så ska det anses vara en våldtäkt enligt 6 kapitlet 1§ andra stycket Brottsbalken.⁷⁴

HovR B 8871-08

En berusad kvinna anses ha blivit utsatt för våldtäkt då gärningsmannen utnyttjat hennes hjälplösa tillstånd och genomfört ett samlag mot hennes vilja. Vid läkarundersökningen uppvisade kvinnan blåmärken på armar och ben, en tampong satt långt upp i henne och det förekom slemhinneblödningar i hennes underliv. Promillehalten uppskattades ha varit 2,4 promille vid händelsen. Det fanns även vittnesmål som styrkte att hon varit väldigt berusad. I tingsrätten dömdes mannen för våldtäkt. Motiveringen var att kvinnan varit mycket berusad och därför har hon inte kunnat råda över situationen vilket har utnyttjats av gärningsmannen. Den sammantagna skadebilden tyder på att visst våld utövats och tampongen högt upp i slidan tyder på att samlaget inte varit frivilligt. Domen överklagades till hovrätten som endast ändrade fängelsestraffets längd. Då det inte kan anses vara tillförlitligt utrett att gärningsmannen vid tillfället utövade våld mot kvinnan blir det av avgörande betydelse om hon befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd och detta otillbörligt utnyttjats.

Trots att även gärningsmannen var berusad vid tillfället måste han enligt hovrätten, insett kvinnans tillstånd. Det fanns dock två skiljeaktiga som menade att det hjälplösa tillståndet inte enbart kan bedömas med utgångspunkt i den beräknade promillehalten i blodet. Att kvinnan och mannen samtalade under ganska lång tid, att hon visade foton på några av sina familjemedlemmar tyder på att hon inte kan ha varit så berusad att hon skall anses ha befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd. Inte heller skall gärningsmannen otillbörligt ha utnyttjat kvinnans tillstånd och därmed skall åtalet för våldtäkt ogillas.

---

⁷² RH 2008:41

⁷³ HovR B 190-09

⁷⁴ RH 2008:84

7.9 Effekten av lagändringen 2005

Vid tolkning av förändringar av både antalet och strukturen i polisanmälda våldtäkter måste även hänsyn tas till effekten av den lagändring som gjordes 2005. Att den nya lagstiftningen var framgångsrik i att vidga våldtäktsdefinitionen kan tydligt ses i kriminalstatistiken. Ny lagstiftning är inget isolerat fenomen utan ofta ett resultat av en pågående debatt och attitydförändringar. Analysen av anmälningarna visar exempelvis att den redovisade ökningen av mindre grova våldtäkter visserligen gäller under hela den studerade perioden, men att denna trend förstärks ytterligare med lagändringen.⁷⁵

En ny lagstiftning som vidgar definitionen av ett brott kan sända ut signaler som i sin tur höjer anmälningsfrekvensen. Ett explicit syfte med lagändringen 2005 var att ytterligare bidra till trenden att brott som tidigare rubricerats som sexuellt tvång eller försök till våldtäkt i högre grad började rubriceras som fullbordade brott. I kriminalstatistiken kan man tydligt se då ökningen i anmälda våldtäkter ökade under 2005-2006 medan fall av sexuellt utnyttjande och tvång minskade under perioden. Ökningen av mindre grova våldtäkter gäller under hela den studerade perioden 1995-2006 men förstärks ytterligare med den senaste lagändringen. En annan förväntad effekt av lagändringen var att det skulle bli en ökning i andelen fall med berusade/drogpåverkade offer och av nöjeslivsrelaterade våldtäkter, men ökningen är endast marginell.⁷⁶ ”En ny lagstiftning är inget isolerat fenomen utan ofta ett resultat av en pågående debatt och attitydförändringar. När den träder i kraft har dessa processer redan varit igång under en period men de förstärks rimligen av den nya lagstiftningen. Sådana trender kan observeras i det analyserade materialet genom att vissa förändringar i våldtäktsstrukturen som redan varit aktuella innan april 2005 har blivit mer uttalade efter lagändringen.”⁷⁷

BRÅ:s slutsats är att den markanta ökningen av anmälda våldtäkter mellan 1995 och 2006 främst kan förklaras av en ökad anmälningsbenägenhet av framför allt mindre grova våldtäkter av obekanta eller ytligt bekanta personer som tidigare bortförklarats och bagatelliserats. Det är en positiv utveckling att fler väljer att anmäla och ökningstrenden har dessutom förstärkts av en ändrad lagstiftning. Men det är sannolikt att det även skett en faktisk ökning av vissa våldtäktstyper.⁷⁸

---

⁷⁵ BRÅ, 1995-2006, s. 8 f.

⁷⁶ Ibid., s. 59 f.

⁷⁷ Ibid., s. 60

⁷⁸ Ibid., s. 8 f.

8 Analys och slutsats

Sexualbrotten omfattar flera brottstyper och en grov indelning kan göras i fyra huvudkategorier: våldtäkt, sexuellt tvång, utnyttjande med mera, blottning och så kallat annat sexuellt ofredande. Antalsmässigt utgör sexualbrotten en liten brottskategori: år 2007 utgjorde de mindre än 1 procent av det totala antalet polisanmälda brott. Brottsbalkens sjätte kapitel har gjorts om helt vid två tillfällen sedan Brottsbalken började gälla 1965, nämligen 1984 och 2005.

Konsekvenserna av lagen innan den ändrades kunde ta sig makabra uttryck. De två män i Motala som utnyttjade en 13-årig flicka sexuellt fick sina straff sänkta i hovrätten jämfört med i tingsrätten. Den 13-åriga flickan var berusad och befann sig i ett hjälplöst tillstånd under övergreppet. Därför ändrades domen från grov våldtäkt till sexuellt utnyttjande och de båda männen straff sänktes.⁷⁹

Den 1 april 2005 trädde en ny sexualbrottslagstiftning i kraft. Syftet med den nya lagen var att ytterligare förstärka och tydliggöra varje människas absoluta rätt till personlig och sexuell integritet samt sexuellt självbestämmande. Våldtäktsbrottet utvidgades genom att kravet på tvång sänktes och formerna av hot för att tilltvinga sig ett samlag eller en samlagsliknande handling har lindrats. Otillbörligt utnyttjande av person på grund av att denne befinner sig i ett hjälplöst tillstånd (medvetslöshet, sömn, berusning eller annan drogpåverkan) har inkluderats i bestämmelsen om våldtäkt och därmed flyttats ut ur den tidigare bestämmelsen om sexuellt utnyttjande.⁸⁰

8.1 Hjälplöst tillstånd

Vad man kallar saker och händelser är av stor betydelse för hur det uppfattas av människor. På samma sätt som rån har en mer allvarlig association än vad stöld har, så uppfattas våldtäkt som ett värre brott än sexuellt utnyttjande. Hjälplöst tillstånd är ett luddigt och diffust begrepp som måste fyllas med innehåll för att göras tydligt. Betydelsen av hjälplöst tillstånd har inte förändrats i någon större omfattning sedan lagändringen 2005. Tolkningen är fortfarande snäv och domstolarna fortsätter att resonera enligt den tidigare ordningen. Vid en genomgång av allehanda rättsfall kan slutsatsen dras att det inte är någon lätt sak att bevisa att någon befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd. Och om domstolen kommer fram till att det förelegat ett tillstånd enligt ovan så blir nästa steg att avgöra om gärningsmannen/gärningsmännen varit medveten/medvetna om detta.

---

⁷⁹ Våldtäkt väcker känslor, 2004

⁸⁰ BRÅ, Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007, s. 161

Ett hjälplöst tillstånd kan föreligga om hämningar saknas men i ett sådant fall framträder bevisproblematiken med tydlighet. Omständigheten att en person på grund av påverkan av alkohol eller droger haft nedsatt omdöme är inte tillräcklig för att en person skall anses vara i ett hjälplöst tillstånd. Detta resonemang är något man ogärna kan motsätta sig då i så fall sexuella aktiviteter där kvinnan eller båda parterna är berusade i sig skulle vara kriminaliserat. Det intressanta är snarare var exakt gränsen går mellan att totalt sakna hämningar på grund av det hjälplösa tillståndet och endast ha ett nedsatt omdöme.

Om kvinnan är psykiskt handikappad eller sover, så förefaller förutsättningarna bättre för att bevisa att hjälplöst tillstånd rått. Vid sömn är man i sig i ett hjälplöst tillstånd något som i princip alla kan hålla med om. Och om det är ett psykiskt handikappat offer där gärningspersonen är normalbegåvad ger även detta en indikation på att hjälplöst tillstånd kan ha varit aktuellt. Om fallet däremot är sådant att kvinnan berusat sig genom alkohol eller droger är förhållandet det motsatta. En intressant aspekt i detta är att den livliga debatt som förekom i media före lagändringen koncentrerades till att gälla kvinnor som varit berusade eller drogade. Att avgöra om någon befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd när denna kan gå, stå, prata och dessutom själv tar initiativ till sexuella aktiviteter är självklart inte en enkel sak. Speciellt med tanke på att man för att det skall anses föreligga hjälplöst tillstånd i princip skall vara i ett stadium av partiell förlamning eller näst intill en fullständig oförmåga att handla, medan den verkliga situationen kan vara en helt annan. De fysiska begränsningarna kan vara få medan psyket inte alls fungerar som det vanligtvis gör. Kan den eventuella gärningspersonen bedöma detta och kan domstolen göra det i ett senare skede? Tanken med kriminaliseringen är att skydda ett värde, i detta fall den sexuella integriteten och självbestämmandet, vilket inte är det enklaste uppgiften.

Tydligheten är också en förutsättning för att människor i samhället skall kunna förstå och avgöra vad som anses vara rätt eller fel. Denna samhällsmoral är kittet som förenar människor och får oss att hålla oss inom de ramar vi kommit överens om. Speciellt för ungdomar som experimenterar med sin sexualitet är det av stor vikt att de förstår vad hjälplöst tillstånd innebär, och vad som anses vara okej och inte okej.

8.2 Tillämpning och syfte

Syftet med den nya lagen är att ytterligare förstärka och tydliggöra varje människas absoluta rätt till personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande.

En kvinna som före lagändringen 2005 befann sig i ett hjälplöst tillstånd, där detta tillstånd utnyttjades sades vara utsatt för sexuellt utnyttjande. Efter lagändringen i samma situation hade hon istället våldtagits. Det är tydligt att lagen avseende dessa fall har stramats upp.

Bevisvärigheterna kvarstår dock. En kvinna i ett hjälplöst tillstånd är redan i utgångsläget i en svår situation. Det hjälplösa tillståndet innebär i sig en svårighet att bedöma situationen hon befinner sig i. Då kraven för att någon skall anses befina sig i ett hjälplöst tillstånd är högt ställda kan stora problem finnas med att återge händelsen på ett korrekt sätt. Minnesbilderna kanske inte är helt klara. Skammen och skulden att ha befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd som utnyttjats kan även detta avhålla ett brottsoffer från att polisanmäla en våldtäkt. Beviskraven är som sig bör vid ett grovt brott som våldtäkt högt ställda och detta kan innebära problem att bevisa brott om ord står mot ord. Vittnen finns sällan vid denna sorts brott och om teknisk bevisning finns är det svårt att bedöma om frivillighet funnits. Det hjälplösa tillståndet innebär också att offret inte har förmåga att kämpa emot på ett sådant sätt som hon hade gjort om hon inte befunnit sig i detta tillstånd. Då finns sällan de skador man annars kan se på våldtäktsoffer som till exempel blåmärken och skadade underliv.

8.2.1 Domstolarnas resonemang kring hjälplöst tillstånd efter lagändringen

”Ansvarsbestämmelsen om hjälplöst tillstånd bygger på intresset att skydda personer som på grund av särskilda omständigheter befinner sig i ett sådant tillstånd och därmed saknar förmåga att värna sin sexuella integritet. I konsekvens härmed befriar inte samtycke från ansvar. Karaktäristiskt för ett sådant tillstånd är att offret inte kan värja sig eller saknar förmåga att kontrollera sitt handlande.”⁸¹

Hjälplöst tillstånd kan inte anses vara ett ständigt pågående stadium. Ordet tillstånd vittnar om att det är av tillfällig karaktär. Om slutsatsen skulle vara den att den aktuella kvinnans utvecklingsstörning i sig, som åklagaren hävdade i rättsfall RH 2006:53 är sådan att hon alltid befinner sig i ett hjälplöst tillstånd vid deltagande i sexuella aktiviteter skulle detta innebära att ingen skulle kunna ha sex med henne utan att begå en kriminell handling. Såväl utvecklingsstörda som berusade personer kan vilja ha sex och det är ingen som har avsikt att kriminalisera detta. Istället är det en specifik situation där helheten måste bedömas för att kunna avgöra om någon befinner sig i ett hjälplöst tillstånd.

Vid den situation, som inte torde vara speciellt ovanlig, att båda parter är berusade uppstår ett komplicerat läge. Det innebär att gärningsmannen/gärningsmännen har svårare att avgöra den situation som kvinnan kan befina sig i. Även om man i dom HovR B 8871-08 resonerat som så att en gärningsman trots egen berusning måste insett att kvinnan befann sig i ett sådant tillstånd så torde svårigheter uppstå att visa att medvetenhet om detta fanns.

---

⁸¹ HovR B 8871-08 s. 8

I den situation som råder om offret sover har domstolarna en lättare uppgift att avgöra om det varit hjälplöst tillstånd eller inte. Ett logiskt, rationellt tänkande räcker för att man ska komma fram till att någon som sover omöjligt kan säga ja eller nej till sexuella handlingar och att om en gärningsman utnyttjar detta så har offret varit hjälplös. Svårighetsgraden av brottet kan avgöras genom att se till huruvida handlingen avbröts eller inte när kvinnan vaknade.

De svåraste fallen att avgöra huruvida ett hjälplöst tillstånd rått är de fall där alkohol varit inblandad, antingen genom ett berusat offer eller fall där även gärningsmannen/gärningsmännen varit berusad/berusade. Att sova bedöms i sig vara att befinna sig i ett hjälplöst tillstånd och att vara förståndshandikappad anses i de rättsfall jag studerat vara en indikation på att hjälplöst tillstånd förekommit, speciellt om gärningsmannen inte lider av samma sorts handikapp.

Om det skall dras till sin yttersta spets kan man fundera på om hjälplöst tillstånd med sitt krav på näst intill handlingsförlamning egentligen är det bästa sättet att skydda de personer som berusat sig på ett eller annat sätt mot sexuella övergrepp. Skillnaden mellan att sovande utsätts för sexuella övergrepp och att som berusad bli utsatt för detsamma är på samma gång liknande brott som brott med stora skillnader. Svårigheten för domstolarna är främst att bedöma situationerna på ett korrekt och rättvisande sätt.

8.3 Effektiv lag eller symbolisk lagstiftning?

Redan före lagändringen 2005 fanns det ett straffstadgande som avsåg händelser när kvinnor befann sig i vanmakt och hjälplöst tillstånd och blev sexuellt utnyttjade. Gärningsmännen kunde i dessa fall dömas för sexuellt utnyttjande om kvinnan själv hade orsakat sitt hjälplösa tillstånd. Om istället gärningsmannen hade försatt kvinnan i detta tillstånd mot dennes vilja så fanns det en möjlighet, i alla fall en teoretisk möjlighet, att gärningsmannen dömdes för våldtäkt. Straffansvar för våldtäkt förutsatte alltså att gärningsmannen försatt offret i vanmakt.

För att effektivt kunna förebygga och bekämpa sexualbrott krävs dels ett väl utvecklat straffrättsligt skydd och dels ett väl fungerande rättsväsende och aktörer som har förståelse för och god kunskap i frågor som rör sexualbrott.⁸² Ett straffstadgande är effektivt om det gör att en kriminaliserad gärning inte företas. Dessutom krävs att den som handlar i strid med ett straffstadgande kan upptäckas och straffas.

Ett problem vid sexualbrott är att det finns ett stort mörkertal och brottstypen är svår att följa över tid. Offren avstår från att anmäla då

---

⁸² Prop 2004/05:45 s. 19

skammen och integritetskränkningen i samband med att ha blivit utsatt för sexuellt våld ofta är stor, och man vill inte synliggöra sin utsatthet. Dock finns det en större benägenhet att anmäla när förövaren är en för offret obekant person. Om offret varit berusad eller drogpåverkad antas mörkertalet vara ännu större. Det kan tänkas att man skyller på sitt eget dåliga omdöme och förklarar det hela med att det bara var en dålig upplevelse och inte en händelse som faktiskt hamnar inom Brottsbalkens ramar.

Innebar den förändring av BrB som gjordes 2005 att effektivitetskraven uppfylls? Företas den kriminaliserade gärningen i samma grad som tidigare eller innebar lagändringen att färre kvinnor i hjälplöst tillstånd våldtas? I och med att lagen ändrades ökade antalet våldtäkter stort i statistiken, men mer relevant är ju om sexuella övergrepp av kvinnor som befunnit sig i hjälplöst tillstånd ökat eller minskat. Enligt vissa teorier om brott och konsekvenser så blir effekten av en kriminalisering ofta att brottsligheten ökar för att därefter minskar. Det vore rimligt att anta att det samma gäller när en lagändring görs i syfte att strama upp och bedöma situationen som allvarligare.

Det finns inte något bestämt antal upptäckter eller antal domar för att avgöra om ett straffstadgande är effektivt eller inte. Därmed är det inte heller lätt att avgöra effektiviteten baserad på empiriska fakta.

8.3.1 Polisanmälningar

2003 anmäldes drygt 10 100 sexualbrott. Antalet polisanmälda våldtäkter ökade med 23 procent mellan åren 2001 och 2003.⁸³ Våldtäkt (inklusive grov våldtäkt och våldtäktsförsök) utgjorde ungefär en fjärdedel av de anmälda sexualbrotten. 2004 anmäldes drygt 10 400 sexualbrott, av dessa var cirka en fjärdedel våldtäkt.

Av de brott som anmäldes 2008 var 14 300 sexualbrott. Våldtäkt och försök till våldtäkt står för nära 40 procent av de anmälda sexbrotten. Antalet anmälda sexualbrott har ökat konstant under de senaste tio åren och polisanmälningarna för våldtäkt har mer än fördubblats. Enligt BRÅ beror detta troligtvis på en kombination av en ökning av den faktiska brottsligheten, samtidigt som benägenheten att anmäla ökat. En stor del av ökningen har skett efter 2005. Endast 10-20 procent av alla sexualbrott polisanmäls och 98 procent av dem som misstänks för sexualbrott är män.⁸⁴

2006 lagfördes cirka 230 personer för våldtäkt inklusive grov våldtäkt, medan det 2007 hade minskat till knappt 220 personer.⁸⁵ 2008 lagfördes

---

⁸³

http://www.bra.se/extra/measurepoint/?module_instance=4&name=Sexualbrott&url=/dyna_master/file_archive/041221/42d57ec4f487277eb7658b464e9dc984/sexualbrott.pdf s. 85

⁸⁴ http://www.bra.se/extra/pod/?action=pod_show&id=8&module_instance=2

⁸⁵ BRÅ, Personer lagförda för brott 2007 s. 3

drygt 260 personer för våldtäkt inklusive grov våldtäkt. Detta är en ökning med 45 personer eller 20 procent jämfört med 2007. Mellan 1999 och 2008 har antalet som lagförts för våldtäkt som huvudbrott mer än fördubblats. Antalet lagförda har legat på en relativt konstant nivå mellan 1999-2002, men under åren 2003-2008 har dock en kraftig ökning skett. En del av denna ökning kan förklaras genom den nya sexualbrottslagstiftningen. Den förändring som gjordes innebär dock att det blivit svårare att göra jämförelser över tid.⁸⁶

Det krävs dessutom att gärningen upptäcks något som oftast enbart är upp till offret att anmäla. Även effektivitetskravet att den som överträtt ett straffstadgande skall straffas kan vara en problematisk fråga. Våldtäkt är i sig ett brott som är svårbevisat och ännu svårare torde det vara när offret befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd.

Enligt den ”symboliska lagstiftningen” finns en annan inställning till effektivitet. Det centrala är att statsmakten intar ett visst ställningstagande mot en företeelse. Det är en straffrätt som inte innebär en förändring av verkligheten, utan istället på lång sikt förändrar människors syn på vissa företeelser. Dess mest centrala betydelse torde finnas för ungdomar som kan påverkas i en viss riktning. Genom att samhället intar en viss inställning så kan markeringen göras mer eller mindre tydlig. Enligt Katarina Wennstam så är det av största vikt att man är tydlig i sin kommunikation med ungdomar, då ungdomars syn verkar skilja sig från många vuxnas inställning. Syftet med ”den symboliska lagstiftningen” är att påverka människors beteenden genom att använda sig av moral. Samhällets avståndstagande från företeelser skall leda till att människor inte längre begår vissa handlingar, dels för att de själva har en känsla för att det inte är moraliskt accepterat och dels för att vetskapen finns att denna åsikt delas av andra samhällsmedborgare.

Allt tyder på att anmälningsbenägenheten ökat och detta beror säkert delvis på att den förändrade lagstiftningen gett offren för sexuellt våld en känsla av att det som de utsatts för inte är acceptabelt. Känslan av egen skuld och att man själv bidragit till att en situation uppstått minskar. De signaler som samhället sänder ut innebär en känsla av ökat förtroende för rättssystemet. Därmed anmäls fler händelser än tidigare. Den minskande toleransen ger fler anmälningar samtidigt som den faktiska brottsligheten åtminstone på sikt sjunker.

Det tycks inte vara den traditionella effektiviteten som jag diskuterat ovan som varit det mest centrala vid lagändringen 2005. Istället är det fokus på människors värderingar och vad som anses vara rätt och fel. Genom att rubricera en gärning som våldtäkt istället för sexuellt utnyttjande stramar man upp och gör gärningen allvarligare såväl benämningsmässigt som straffmässigt. Man gör ett normativt ställningstagande som ger kvinnan ett på sikt större skydd. Förhoppningsvis påverkas även synen på kvinnor och

---

⁸⁶ BRÅ, Personer lagförda för brott 2008, s. 5

synen kring jämställdhet så att det blir en självklarhet att alla har rätt till sin egen kropp oavsett berusning eller inte.

8.4 Moral och normalitet

Det finns ingen moralfri strafflag. Lagens legitimitet bygger på att det finns etiska ställningstaganden som utgör basen i vårt straffrättsliga system. I en diskussion om vad som är rätt eller fel är det svårt att helt undvika begreppet normalitet. Något som inte är normalt lutar åt att vara fel, då det är något som av det stora flertalet människor undviks. Så moralen kan ses i lagen, och normalitet används som en måttstock på hur stor avvikelsen är. Detta är faktorer som ändras över tid och speglar det samhälle vi lever i. När moral och normalitet krockar kan problem uppstå, så som skedde i Tumbamålet där normalitetsdiskussionen fick stort utrymme. Om ett agerande strider mot den allmänna moralen så är det lätt att slutsatsen om att det inte är normalt dras. En norm, en värdering och ett sexualmoraliskt ställningstagande har uppstått. Att jurister skulle ha större förmåga än andra att isolera en händelse från övrig kontext är föga troligt. Istället är det av central betydelse att man är medveten om sin egen uppfattning och hur man nått denna slutsats.

Synen på sexualitet har förändrats dramatiskt och synen på vad som är normalt varierar garanterat oerhört mycket mellan olika generationer. Människor måste tillåtas göra även det som inte alltid anses vara normalt av det stora flertalet. I detta komplicerade nav av personlig integritet och synen på normalitet skall en domstol kunna avgöra huruvida en kvinna varit i ett hjälplöst tillstånd och huruvida hon blivit våldtagen.

8.5 Framtid och förbättringar

Christian Diesen och Madeleine Leijonhufvud var av åsikten att den nya sexuallagen borde kriminalisera sex utan samtycke istället för att förutsätta hot eller våld. Kravet på hot eller våld medför att kvinnan måste bevisa att hon gjort motstånd. Att kriminalisera sex utan samtycke skulle stärka kvinnans självbestämmanderätt, istället för att som nu anse kvinnan som tillgänglig till dess att hon slår sig fri.⁸⁷ Gällande en situation i hjälplöst tillstånd förefaller huruvida samtycke funnits eller inte vara mindre relevant. Den berusade, drogade, psykiskt funktionshindrade eller den som sover kan ju inte lämna ett samtycke som kan anses vara gällande på grund av den situation denne befinner sig i.

En ökad jämställdhet mellan kvinnor och män är ett sätt som lyfts fram för att förändra attityder till sexuellt våld. Men i det korta perspektivet verkar inte detta ha någon större påverkan på våldtäktsfrekvensen. Den ökande

---

⁸⁷ Våldtäkt väcker känslor, s. 1

jämställdheten som gör att kvinnor rör sig mer i det offentliga rummet och utsätter sig för fler potentiella risker kan innebära att effekten blir den motsatta mot det som eftersträvats. Tillfällesstrukturen ändras och kvinnors utsatthet blir större. Det stora nöjesutbudet, att kvinnors alkoholvanor allt mer liknar männens är faktorer som kan leda till att fler våldtäkter kan ske och att man hamnar i ett hjälplöst tillstånd. På längre sikt har jag dock en övertygelse om att jämställdheten är en nyckelfaktor för att antalet våldtäkter skall minska såväl i nära relationer som vid tillfälliga förbindelser. För att göra en jämförelse med lagen om förbud mot barnaga så är även nämnda lag en lag där det var svårt att kontrollera om den efterföljdes. Men effekten på sikt gällande attitydförändringen kan inte motsägas. Den övervägande delen av forskningen visar på en gynnsam, förebyggande effekt av ökad socioekonomisk jämställdhet när det gäller våldtäkt, åtminstone i ett längre perspektiv. Idag finns det få personer i Sverige som anser att det är moraliskt rätt att aga ett barn. Fördomandet från människor runt omkring är starkt när fall av sådant uppdagats och det borde i sig ha en avskräckande effekt.

Rättskulturens uppgift är att bevara systemet, inte förändra det. Därmed blir domstolarna konservativa och domarna skolas in i ett manligt system byggt på manliga normer. För att en förändring skall komma till stånd krävs att frågorna tas upp redan på juristutbildningen och under de första årens domarutbildning. Det krävs att de föreställningar om sexualitet som finns medvetandegörs. Attityder och medvetenhet hos såväl domare, åklagare, advokater och poliser måste förändras. Effekterna av lagändringen i sig är begränsade. Av större betydelse är den uppmärksamhet som frågan fått och att detta kan göra att fler verksamma inom rättssystemet blir medvetna om sina resonemang. Medias debatterande och kritik av rättsväsendet påverkar då rätten inte befinner sig i ett vakuum utan är en del av det övriga samhället.⁸⁸

Det behövs att lagstiftningen är tydlig och att denna klart uttrycker att det alltid är förbjudet att ha sex med en kvinna mot hennes vilja. Lagändringen kommer på sikt att förbättra skyddet för kvinnor som befinner sig i ett hjälplöst tillstånd. Dels på grund av att attityder och inställning hos potentiella gärningspersoner förändras, dels för att om en sådan situation uppstår så finns ett rättssystem som skyddar och ger upprättelse åt offret. Vi är inte där än, men utvecklingen går i rätt riktning. Jag anser att lagändringen var motiverad samtidigt som jag hoppas att utvecklingen avseende ett ökat skydd för kvinnor i utsatta situationer ökar.

8.6 Avslutande kommentarer

Händelserna i Rissne, Tumba och Södertälje var inte bara tragedier för de inblandade personerna utan satte även fingret på den för många svårbegripliga skillnaden mellan våldtäkt och sexuellt utnyttjande. Att en

---

⁸⁸ Offret står i fokus under rättegången, s. 1 f.

man eller flera män som sexuellt utnyttjat en kvinna som varit berusad eller drogad dömdes för sexuellt utnyttjande och inte för våldtäkt ledde till ett ramaskri i media. Medias enorma makt för att bilda opinion skall inte underskattas och det är inte för inte som media anses vara den tredje statsmakten. Var det en allmän uppfattning av felaktig hantering av sexuella övergrepp mot kvinnor eller var det en medveten politisk agenda som gjorde att mediegenomslaget blev så stort som det faktiskt blev? Detta är inget jag kunnat svara på inom ramen för detta arbete men en tanke jag ändå haft med mig. Likväl som juridiken måste ha en legitimitet i samhället så påverkas den av opinionen och media, något som i sig ger en ständig förändring av våra lagar. De lege ferenda kräver att strålkastarna riktas mot sådant som uppfattas som felaktigheter. Medias roll här skall inte underskattas.

Att kravet för att det skulle betraktas som våldtäkt var att det förekommit tvång eller att gärningsmannen försatt kvinnan i det hjälplösa tillståndet var inget som vann sympati och förståelse hos allmänheten. Protesterna var massiva och 2005 ändrades lagen så att dessa fall av hjälplöst tillstånd flyttades från 6 kap 3 § BrB till 6 kap 1 § BrB, alltså från att ses som sexuellt utnyttjande till våldtäkt. Dock förändrades inte kraven som skulle uppfyllas för att hjälplöst tillstånd skulle anses föreligga. Bevisproblematiken kvarstår, resonemanget kring hjälplöst tillstånd är föga förändrat, domstolen är fortfarande en plats som bevarar patriarkala strukturer. Men trots detta så är slutsatsen att lagändringen är ett steg i rätt riktning. Fler steg måste följa men det är inte säkert eller ens troligt att juridiken i sig kommer att vara den institution som banar väg för större förändringar.

Det är väl känt att sexualbrott i allmänhet och våldtäkt i synnerhet är en brottstyp som inte är enkel att studera. De är kringgärdade med mycket skam och skuld känslor och kränkningen av integriteten upplevs som stor. Många offer för sexuellt våld avstår därför från att anmäla och mörkertalet är följaktligen stort. Det är fall som är svåra att utreda och bevisläget är ofta komplicerat. Som i all straffrätt är det av största vikt att det finns en rättssäkerhet för de som misstänks för brott likväl som att eventuella brottsoffer skall kunna lita på att systemet straffar dem som gjort orätt. Fler döms numera för våldtäkt, men då lagen har ändrats är det svårt att följa trenden över tid. Den starka opinionen mot våldtäkter och ändringen i Brottsbalken har sänt ut signaler att detta är ett brott som kan och skall polisanmälas vilket säkerligen gjort att fler brott synliggjorts.

Åsikten att det med den nya sexualbrottslagstiftningen har blivit en vändning finns också och att den nya lagen närmar sig den lagstiftning vi hade på 1700-talet. Detta skulle kunna ses som bakåtsträvande men i stället så är åsikten att då var en våldtäkt alltid en våldtäkt, oavsett kvinnans beteende eller tidigare sexuella erfarenheter.⁸⁹

---

⁸⁹ http://www.bra.se/extra/pod/?action=pod_show&id=707&module_instance=12

Avslutningsvis konstaterar jag att sexualbrott är ett område som bär med sig skam och skuld känslor samtidigt som det rymmer normer baserade på patriarkala strukturer. I takt med att jämställdhet mellan kvinnor och män ökar är det min övertygelse att lagen kommer att förändras i samma riktning.

Käll- och litteraturförteckning

Litteratur

Bergenheim Åsa, "Brottet, offret och förövaren, vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn 1850-2000" Carlsson, Stockholm, 2005

Bergenlöv Eva, "Offer för brott, Våldtäkt, Incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid" Nordic academic press och författarna, Falun 2002

Berglund Karin, "Straffrätt och kön" Iustus förlag, Uppsala 2007

Lernestedt Claes, Kriminalisering, Problem och principer, Iustus Förlag, Uppsala, 2003

Wennstam Katarina, "Flickan och skulden, En bok om samhällets syn på våldtäkt" Albert Bonniers Förlag, Smedjebacken 2004

Artiklar

Leijonhufvud Madeleine, Lagen, objektiviteten – och verkligheten SvJT 2004

Påhlsson Robert, Om värderingars roll i rättstillämpningen, SvJT 2006

Wallqvist Anette, Offret står i fokus under rättegången, Apropå 2/2005

Wallqvist Anette, Våldtäkt väcker känslor, Apropå 2/2005

Offentligt tryck

SOU 2001:14 Sexualbrottet Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor

Proposition 2004/05:45 En ny sexualbrottslagstiftning, Stockholm, 2004

Rapporter

Brå Brottsförebyggande rådet, Våldtäkt mot personer 15 år eller äldre. Utvecklingen under åren 1995-2006

BRÅ, Brottsförebyggande rådet, Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007

BRÅ, Personer lagförda för brott 2007

BRÅ, Brottsförebyggande rådet, Personer lagförda för brott, Slutlig statistik för 2008

Övriga källor

Internet

Sexualbrott, statistik

http://www.bra.se/extra/pod/?action=pod_show&id=8&module_instance=2091123 kl 13.00

Nya sexbrottslagen närmar sig 1700-talets våldtäktssyn, Apropå 1/2006

http://www.bra.se/extra/pod/?action=pod_show&id=707&module_instance=12091020 kl 11.00

Sexualbrott, Peter L Martens

http://www.bra.se/extra/measurepoint/?module_instance=4&name=Sexualbrott&url=/dynamaster/file_archive/041221/42d57ec4f487277eb7658b464e9dc984/sexualbrott.pdf 091124 kl 17.00

Rättsfallsförteckning

Rättsfall från Högsta domstolen

NJA 1997 s.538 Södertäljemålet

NJA 2004 s. 231 Tumbamålet

Rättsfall från Hovrätterna

HovR B 8871-08

HovR B 190-09

RH 2006:53

RH 2008:41

RH 2008:41